

ERDNÎGARÎ

NAVÎN

3

2019/2020

AMADEKAR

Ev pirtûk ji aliyê Komîteya
Erdnîgariyê ve hatiye
amadekirin.

LÊVEGER

- Komîteya Şopandinê
- Komîteya Fotoşopê
- Komîteya Redekneyê

Ev pirtûk ji aliyê Saziya Minhacan ve, wek
pirtûka wanedayînê, ji bo dibistanan hatiye
pejirandin.

NAVEROK

BEŞA YEKEM	7
QIRÊJIYA QEREBALIXLÎ	9
PIRSGIRÊKÊN JÎNGEHÎ (BIYABANÎBÛN).....	14
PIRSGIRÊKÊN ŞÊNIYÎ.....	19
TEQÎNA ŞÊNIYÎ (PIRBÛNA BÊSÎNOR).....	19
BEŞÊ DUYEM	25
KURDISTAN.....	27
RÛERDA KURDISTANÊ.....	32
AVHEWAYA KURDISTANÊ	38
AVA KURDISTANÊ.....	41
ŞÎNATIYÊN XWEZAYÎ Û LAWIRÊN KOVÎ.....	49
ERDNÎGARIYA MIROVÎ.....	53
BEŞÊ SÊYEM	61
SÛRIYE	63
AVHEWAYA SÛRIYÊYÊ.....	68
ŞÊNÎ.....	73
PÎŞESAZÎ Û GERÎN	78
BEŞA ÇAREM	83
AVHEWA Û HERÊMÊN AVHEWAYÎ.....	90
ÇALAKIYÊN MIROVÎ LI BAKUR Û ROJHILATÊ SÛRIYÊYÊ (ABORÎ)	102
BEŞA PÊNCEM.....	111
EFRÎN.....	113
KOBANÊ.....	116
QAMIŞLO	118
AMÛDÊ	119

BEŞA YEKEM

ARMANCÊN BEŞÊ

Wê xwendekar di dawiya vê beşê de fêrî:

- 1- Bandora qirêjiya qerebalixî, bibe.
- 2- Sedemên biyabanîbûnê û bandorên wê, bibe.
- 3- Metirsiya teqîna şêniyî (pirbûna bêsinor), bibe.

QIRÊJIYA QEREBALIXLÎ

Ev cureya qirêjiyê, yek ji awayên qirêjiya fîzîkî ye. Bi taybet li herêmên pîşesazî, cihwarbûnên pirşênî û li cihên tevgerên veguhestinê, çêdibe.

Qirêjiya qerabalixî: Hemû dengên nehezkirî yên ku bandorê li guhdarîkirinê dikin û nahêlin vehesîna derûnî, çêbibe.

◆ Cureyên qirêjiya qerabalixî:

1- Qirêjiya qerabalixî ya fîzîkî:

Ew qerabalixa heyberî ya hestbûyî, bibandor û bêsnor e. Her wiha mirov dikare wê, bipîve.

2- Qirêjiya qerabalixî ya derûnî:

Ew qerabalixa rêjeyî ya ku mirov li gorî rewşên xwe, pê dihesê. Mînak: Dengê tîrikên saetê, bi roj dema ku mirov bi çalakîyên xwe radibe, jê tengezar nabe, lê bi şev, di dema xewê de, tengezariyeke derûnî, çêdike

♦ Pîvana qerebalixê:

Cudahiya pêlên deng ên ku di hewayê de tîr veguhestin, ji hev heye. Ev cudahî ji hêla xurtbûn, nizimbûn û bilindbûnê ve ye. Hin deng nizim in û hin jî bilind in ku digihêjin asta netebitîbûnê û tengezariyê. Her wiha bandorê û dewisîna pêlên deng, li ser perdeya guh bi menike cîhanî "decibel" (dîsîbil), tê pîvan.

Ev tablo jêder, ast û bandora deng, diyar dîke.

♦ Jêderên qerebalixê:

1- Navgînên veguhestinê:

Jêderên bingehîn ên vê qirêjiyê, navgînên veguhestinê yê bejahî û ezmanî ne. Ziyane li mirovan dikin û netebitîbûnê li cem wan, çêdikin. Mînak: otomobîl, mîtor tirên û balafir...

2- Qerebalixa kar:

Ev qerebalix, di encama gerîn û tevgera amûrên mîkanîkî yên curbicur de derdikeve holê. Mînak: alavên kargehan, amûrên ku di avakirin û kolanê de, tèn bikaranîn.

3- Qerebalixa malê:

Di encama bikaranîna amûr û navgînên malê de, deng derdikeve. Mînak: cilşo, têkelker, basark, sarinc û televizyon.

Jêdera deng	Asta deng dîsîbil (dB)	Bandora deng
Birêketina moşekê, teqîna bombeyekê	200	Pir bi metirsî ye.
Hilbûna balafireke fişekdar, topeke nêzîk	120	Pir bi metirsî ye.
Tirênên kolanên, muzîka bigirêç	100	Bi metirsî ye
Tevgera navgînên veguhestinê (mîtor) pêpîka otomobîlan	90	Destpêka metirsiyê ye
Radyo, telvizyona dengbilind, têkilker elektrîkê, tozmîja elektrîkî	70 - 80	Deng bilind e û tengezariyê çêdike
Kolanên tijî mirov	40 – 60	Navîn e
Guftûgoyeke normal	30 – 40	Dengekî normal e

♦ **Metirsiyên qirêjiya qerebalixî:**

Encamên qirêjiya qerebalixî li tenduristiya mirovan:

1- Bandora qebralixê li pergala guhdarkirinê:

Guhdarkirina mirovan ji dengên bilind û ji nişka ve, dihêle pûçbûn di şaneyên guhdarkirinê yên hûr ên guhê hundirîn de, çêbibe û pûçbûneke di perdeya guh de, çêbibe. Di encamê de, guh giran dibe yan mirov ker, dibe.

2- Bandoriyên derûnî:

Bandora qerebalixî ji hêla derûnî ve, li ser mirovan heye; zû bihin tengbûn, lawaziya baldariya hizirî û bandoreke neyînî li ser têkiliyên, mirovan dike.

3- Nexweşiyên peyda dike:

Mînak: keftebûn, westandin, bilindbûna dewisîna xwîne û zêdebûna guvaşên gedeyê, bi rengê nebîrêkûpêk û di encamê de, kulbûna gedeyê çêdibe.

♦ **Sînorkirina qirêjiya qerebalixî û bandoriyên wê:**

- Di derbarê metirsiyên qerebalixê, li ser tenduristiye, bi rêbazên curbicur, belavkirina hişmendiya jîngehî. Ev jî bi rêya komîteyên perwerdeyê yên komînan, dibistan û ragihandinê pêk tê.
- Piraniya welatên cîhanê, nikarin bi tena xwe li hember bobelatên jîngehî rawestin, lewra pêwistiya wan, bi alîkariya welatên din, heye.

1- Jêderên qirêjiya qerbalixî, binivîse.

2- Li gorî te, pirsgirêka qirêjiya qerbalixî, wê bi çi awayî, çare bibe?

Lêkolîn:

Mijara qirêjiya qerabelixî berfireh e. Bandorî, metirsî û hêmanên wê, lêkolîn bike.

PIRSGIRÊKÊN JÎNGEHÎ (BIYABANÎBÛN)

Diyardeya biyabanîbûnê ji pirsgirêkên jîngehî yên metirsîdar in ku bandoreke neyînî li hêza berhemdariya xakê, dike. Her wiha jîngeha xwezayî tevî şînatî û lawiran, bi taybet li herêmên zuha û nîvzuha di bin gefxwarina biyabanîbûnê, dimînin.

♦ **Pênaseya biyabanîbûnê:**

Li herêmên zuha û nîvzuha, ji paşveçûna berhemdariya xakê ya bi sedema karîgerên curbicur (xwezayî û mirovî) guherînên avhewayî çêdibin, biyabanîbûn tê gotin.

♦ **Sedemên biyabanîbûnê:**

1- Sedemên xwezayî:

- Di herêmên zuha û nîvzuha de, dûbarehatina salên zuha û kêmarîna baranan, dihêle ku xak zuha bibe, ji hev bikeve, şînatî, lawir kêmbibin û berhemdariya xakê, nemîne.

- Bi rêya ba tîxên xîzî tîn veguhestin û ev yek dihêlê rûbera erdê nebikêrhatî be ji çandiniyê re û bandoriyê li çêrgehan jî dike.
- Nişîvbûna xakê: Bi sedema ba û lehiyan, qata jor a xakê ya berhemdar, tê veguhestin. Di encamê de, hilberîna xakê lawaz dibe û nuxmandina şînatîyan, bi şûn ve vedigere.

2- Sedemên mirovî:

- **Pirbûna şêniyan:**

Di dema niha de li cîhanê pirbûna şêniyan di asteke bilind de ye. Bi taybet li welatên hişînhatî, ji karîgerên alîkare di çêbûna biyabanîbûnê ye. Ev jî vedigere pêwistiya wan a pir ji avê re, kişîna avahiyan, şûna erdên bikêrhatî ji çandinî û lawirvaniyê re, yan şûna daristan û şînatîyên xwezayî. Ev dibe sedema kêmbûna zindiyên kovî yên di van jîngehan de, dijîn.

- **Wêrankariya rûberên nuxmandina şînatîyan:**

Ji ber birîna daran, rûberên şînatîyê ber bi şûn ve vedigere; ango ber bi biyabanîbûnê ve jî diçe. Di encama bikaranîna wan weke sûtemenî, şewata rûberên fireh ji daristan û şînatîyan û şivantiya bêbend, wêrankariya rûberên şînatîyan, pêk tê. Di encamê de, kêmkirina

rûberên bişînatiyên xwezayî mîna herêmên bûr, çêdibe. Ev jî hêsaniya nişîvbûna xakê dike û ber bi biyabanîbûnê ve, diçe.

- **Bikaranîna mirovan a negunaw ji erd û avê re:**

Mîna cotkariya xakê ya şaş û bi taybet li ser qontar û nişîvan (cot ber bi nizmbûnê ve). Ev jî dibe sedema veguhestin û nişîva xakê.

Karîgereke biyabanîbûnê: Di herêmên germ û zuha de, cotkirina kûr ji xakê re, wê zuha dike û ev jî şînatiyên lawaz dike û mêtina axê ji avê re, kêmbibe.

- ◆ **Asta biyabanîbûnê û nişana wê:**

1- **Biyabanîbûna sivik:** Ji nişaneyên wê, pûçbûn û wêrankirineke sivik di tovbûna şînatiyên pêk tê û xak jî bandoriyeke sivik ber bi şûn ve, lê dibe.

2- **Biyabanîbûna nîvenîv:** Pûçbûna şînatiyên di asteke navîn de ye, tîxên xîzî û nehêlên biçûk çêdibin. Her wiha şorbûna xakê belî ye û %25 ji berhemdariya xakê, kêmbibe.

3- **Biyabanîbûna pir:** Hin şînatiyên mîna hermelê, wê nişan dikan.

4- **Biyabanîbûna herî pir:** Ji nişanên vê astê, tîxên xîzî, çêbûna nehêlên kûr, bilindbûna rêjeya şorahiya xakê ye. Di encamê de, berhemdariya xakê namîne.

- ◆ **Paşmayiyên li dû biyabanîbûnê derdikevin:**

1- Bipaşdevegerîna rûberên xakên çandinî, çêrgeh û daristanan.

2- Kêmbûna hin cureyên şînatiyên û şînbûna hin cureyên nebikêrhatî ji çandinî û çêrê re û belavbûna wan.

3- Belavbûna xizanî, birçîbûnê û nexweşiyên.

- 4- Lawaziya hilberîna çandinî, lawarvanî û bilindbûna nîrxên wan.
- 5- Penaberî ji herêmên biyabanê ber bi herêmên din ve.

♦ **Bisînorkirina biyabanîbûnê:**

Ji ber metirsî û pîrsgirêkên ku biyabanîbûn derdixe, pêwîstî bi hevkarîyê heye. Mînak: Plan û rêveberiya serkeftî ji jîngehê re divê, ji bo parastin û berdewamiya jîngehê, hin rêbazên sînordarkirina biyabanîbûnê ev in:

- 1- Hevkarîya herêmî û navnetewî di rêya belavkirina hişmendiya jîngehî de.
- 2- Komkirina agahiyan, naskirina guherînên ku derbarê rewşa hewa û avhewayê, xak, nuxumandina şînatîyan, tevgera lawiran û tîxên xîzê, çêdibin.
- 3- Bi rêbazekî mayinde, guhdan li pirojeyên avdanê bê kirin û bikaranîna avên bînerd û komkirina avên baranan, di golên biçûk de.
- 4- Parastina rûberên şînatîyan, qedexekirina birîna daran û her wiha rêlibergirtina li pêş lawirvaniya bêrêkûpêk.
- 5- Parastina xakê û sînorkirina nîşîvbûna wê, bi avakirina dîwarên pêlikî.
- 6- Bilindkirina berhemdariya xakê di rêya bikaranîna gubreyên xwezayî û kîmayî, di asteke pejirandî de.
- 7- Çandîniya daran û avakirina rêbend û rêgiran, ji ber ku dar, rêbend û rêgir ji tevgera tîxên xêzî re, dibin asteng.

- 1- Hevrûkirinekê di navbera sedemên mirovî û xwezayî yên ku bandorê li biyabanîbûnê dikin, çêke.
- 2- Rêbazên rêlibergirtina biyabanîbanê, binivîse.

Lêkolîn:

Biyabanîbûn metersiyêke li jîngehê ye, tu weke endamekî vê jîngehê, bi berpirsiyariya xwe rabe û li ser vê mijarê, lêkolîn bike.

PIRSGIRÊKÊN ŞÊNIYÎ TEQÎNA ŞÊNIYÎ (PIRBÛNA BÊSÎNOR)

Nehevsengî di navbera hejmara şêniyan û peydakirina pêwîstiyên wan de, dibe pirsgirêk.

Encama pîrbûna bêsinor ya şêniyan:

a- **Cudahiya şêniyan di vî alî de, cîhanê dike du kom:**

- **Koma welatên ku ji aliyê pîşesaziyê ve dewlemend in:** Ji hêla aboriyê ve, xwedî asteke jiyana ya bilind in. Mînak: welatên Amerîkaya Bakur, rojavayê Ewropa, Japonya û Awisturalya. Ev welat ji hêla pîrbûna şêniyan ve, neguhêr in û di asteke navîn ne; di navbera **10 – 1 %** di salê de ye. Rêjeya şêniyên wan ji 20% şêniyên cîhanê ye, lê **80%** ji heyber û dahatî di destên wan de ne. Ji ber ku ev welat, dishilstdar in, sererd û binerda welatên hêşînbûyî, di destên wan de ne.

Koma welatên hêşînbûyî:

Di asteke jiyânî ya lawaz de dijîn. Piraniya welatên Parzemîna Asya, Afrîka û Amerîkaya Latînî, di vê komê de cih digirin. Rêjeya pîrbûnê di navbera **30 – 35 %** di salê de ye. Rêjeya şênîyên wan **80%** ji şênîyên cîhanê ye. Çandinî û lawirvanî bîngeha debara jiyana wan e. Di hilberîneke lawaz, pîşesaziyek mezêxer û sînardarkiriye, heyberên xwe yê bînerd û xam, bi kar tanîn ji bo koma welatên dewlemend. Dêhilatdariya welatên hêşînhatî, di pêşketina gel û aboîya xwe de, nahezirin; tenê têkiliyê xwe bi welatên desthilatdar re xurt dikin, ji bo parastina berjewendiyên xwe yê taybet.

b- Bilindbûna diyardeya xizanî û birçîbûnê:

Di welatên hêşînhatî de, pîrbûna bêşînor a şêniyan, dêhêle xizanî û birçîbûn pir bibin. Ev diyarde li welatên Afrîka û Amerîkaya Latînî, tê dîtîn.

c- **Bilindbûna navîniya sermiyanîyê:** Di welatên pîşesaziyê de, her kesek debara xwe dike, yan jî debara xwe û kurê xwe dike. Lê di welatên hêşînhatî de, navîniya sermiyanîyê dighêje 7 kesan; ango kesek 7 kesan, xwedî dike.

d- Daketina asta tenduristiyê:

Di piraniya herêman de, pîrbûna şêniyan a bêşînor, lawaziya xizmetên tenduristî, derdixe pêş; lawazbûneke giştî di rêbazên xweparastinê ji nexweşiyên û hişmendiya tenduristî de, çêdibe. Di encamê de, belavbûna êş û nexweşiyên vegirtî, derdikevin.

e- Geşdana bajarbûnê û mezinbûna bajaran:

Ji encama penaberîya şêniyan bi taybet ber bi bajaran ve, mezinbûma bajaran çêdibe û pîrsgirêkên curbicur yê mezin derdikevin. Ev penaberî nehevsengiyekê di navbera bajar û gundan de çêdike û berhemên gundan bi paş de, vedigerin.

f- Aloziyên aboriyê:

Mînak: belavbûna bêkariyê, nizimbûna mûçeyan, pîrbûna xwestina heyberan û ketina heyberan bin destên dewletên deshilatdar .

Çareyên hatine dîtin ji bo çêkirina hevsengiyê di navbera hejmara şênî û heyberan de:

1- Çareya dîmografî:

Piraniya welatên cîhanê ber bi birêkûpêkiya malbatî ve diçin.

2- Geşedana aboriyê:

Di welatên ku pîrbûna şênîyan, bêsînor be, dewlet pîlanên geşedanê datîne, bi armanca peydakirina xwarin û pêwîstîyan, bisûdgirtinê, mîna:

- Tîknolojiya çandiniyê ji bo bilindkirina asta hilbirînê.
- Avakirin di herêmên bêsûd de û sûdgirtin ji heyberên nû.

3- Geşedana mirovî: Pêşxistina tenduristî, zanîn, jêhatî û bikaranîna van hêzan, di hilbirînê de.

- 1- Pîrbûna şêniyan, cîhan kir du kom, rave bike.
- 2- Ji bo hevsengî di navbera pîrbûna şênî û heyberan de çêbibe, çi çare hatine danîn?

Lêkolîn:

Di demên berê de, pîrbûna şêniyan weke hêz dihat naskirin û di dema niha de wek metirsiyekê tê dîtin, lêkolîn bike.

BEŞÛ DUYEM

ARMANCÊN BEŞÊ

Wê xwendekar di dawiya vê beşê de fêrî:

- 1- Sînorê Kurdistanê bibe.
- 2- Rûerda Kurdistanê bibe
- 3- Avhewayaya Kurdistanê bibe.
- 4- Av û xaka Kurdistanê bibe.
- 5- Şînatî û lawirvaniya li Kurdistanê bibe.

KURDISTAN

♦ **Jiyolojiya Kurdistanê:**

Erdnîgariya Kurdistanê, di serdema jeolojîk a sêyem (Neozoîk) de gihîştiye çêkera xwe ya jeolojîk. Girêdayî pergala çêbûna çiyayên (Orojenez) Alp û Hîmalayayê. Toros û Zagrosên Kurdistanê jî di vê serdemê de çêbûne. Di serdema jeolojîk a çarem (Antropozok) de, awayê xwe yê fîzîkî tamam kiriye.

♦ **Cihê Kurdistanê:**

Kurdistan, welatekî parzemîna Asyayê ye. Di nîvgirovera bakur de, li Rojhilata Navîn û di navbera parzemînên Asya, Ewrûpa û Afrîkayê de, cih digire.

◆ **Dirêjahî û firehiya Kurdistanê:**

Di navbera giroverên panayiyê 32° - 42° bakurê Nîvqatbirê, xêzên dirêjahiyê 36° - 51° rojhilatê Girênêtşê bi cih dibe. Ji Sêwasê li bakur heya Loristanê li başûr 1110 km dirêj e û ji bajarê Mereşê li rojava heya Gola Urmîyeyê li rojhilat, 750-800 km fireh e.

♦ **Sînorên Kurdistanê:**

Li rojhilat Îran, li rojava û bakur Tîrkiye, li başûr Îraq, li başûrê rojava Sûriye û li bakurê rojhilat jî bi Gurcîstan û Ermenîstanê re sînordar e.

♦ **Rûbera Kurdistanê:**

Kurdistan, di navbera firehiyên navîn de cih digire. Xwedî bejahiyeke berfireh e. Hem ji welatên Ewrûpayê, hem jî ji gelek welatên Rojhilata Navîn, mezintir e.

Bi giştî rûpîvana Kurdistanê nêzî 530.000 km^2 e.

◆ **Taybetiyên Giştî yên Erdnîgariya Kurdistanê:**

- 1- Kurdistan, welatekî çiyayî ye. Di nava pergala rêzeçiyayên herî ciwan ên Alp û Hîmalayan de cih digire.
- 2- Navîna bilindahiya Kurdistanê, ji rojava ber bi rojhilat ve û ji başûr ber bi bakur ve, zêde dibe.
- 3- Li Kurdistanê çar werzên salê bi awayekî birêkûpêk tên jiyîn. Li herêmên cuda yên Kurdistanê, avhewayên cuda tên dîtin.
- 4- Ji hêla pêkhatiyên xwe yên xwezayî, rewşa avhewa, dewlemendiyên avê û şînatiyên xwezayî ve, xwedî dîmenekî rengîn e.
- 5- Ji ber çavkaniyên xwezayî yên curbicur, avhewayaya destdayî û derfetên çandiniyê, yek ji qadên ku ji jiyanê re, herî zêde destdayî ye.
- 6- Kurdistan, welatekî bi jêderên binerd, dewlemend e. Xwedî petrol, komir, hesin û qadên çandiniyê ye. Ji ber ku ji aliyê çar dewletên cîran ve hatiye dagirkirin, aboriya wê li pêş neketiye.
- 7- Kurdistan, di Rojhilata Navîn de rista welatê navend, dilîze. Lewra di dîrokê de, yekemîn têkoşîna aboriyî û civakî bi awayekî berfireh, cara yekem li ser xaka Kurdistanê hatiye kirin. Ev têkoşîn, di roja me de jî berdewam e.
- 8- Rêyên bazirganiya hevrişm û biharatê ên ku peywendiya bazirganiya welatên Asya, Ewropa, Rojhilata Navîn û Kafkasyayê bi hev ve girê dide, di Kurdistanê re, derbas dibin.

- 1- Rûerda Kurdistanê di kîjan serdema jeolojî de, pêk hatiye?
- 2- Nexşeya Kurdistanê nîgar bike û li ser nexşeyê tixûbên Kurdistanê, nîşan bike.

RÛERDA KURDISTANÊ

Rûerda Kurdistanê, di serdema jeolojîk a çarem (Antropozok) de, awayê xwe yê fîzîkî temam kiriye. Endamên ku rûerda Kurdistanê pêk tînin, ev in: çiya, zozan, deşt avên sererd û binerd, newal, ax, şînatî û hwd. Bi giştî ev hêman, dê di waneyên pêş de, werin dayîn.

◆ Çiyayên Kurdistanê:

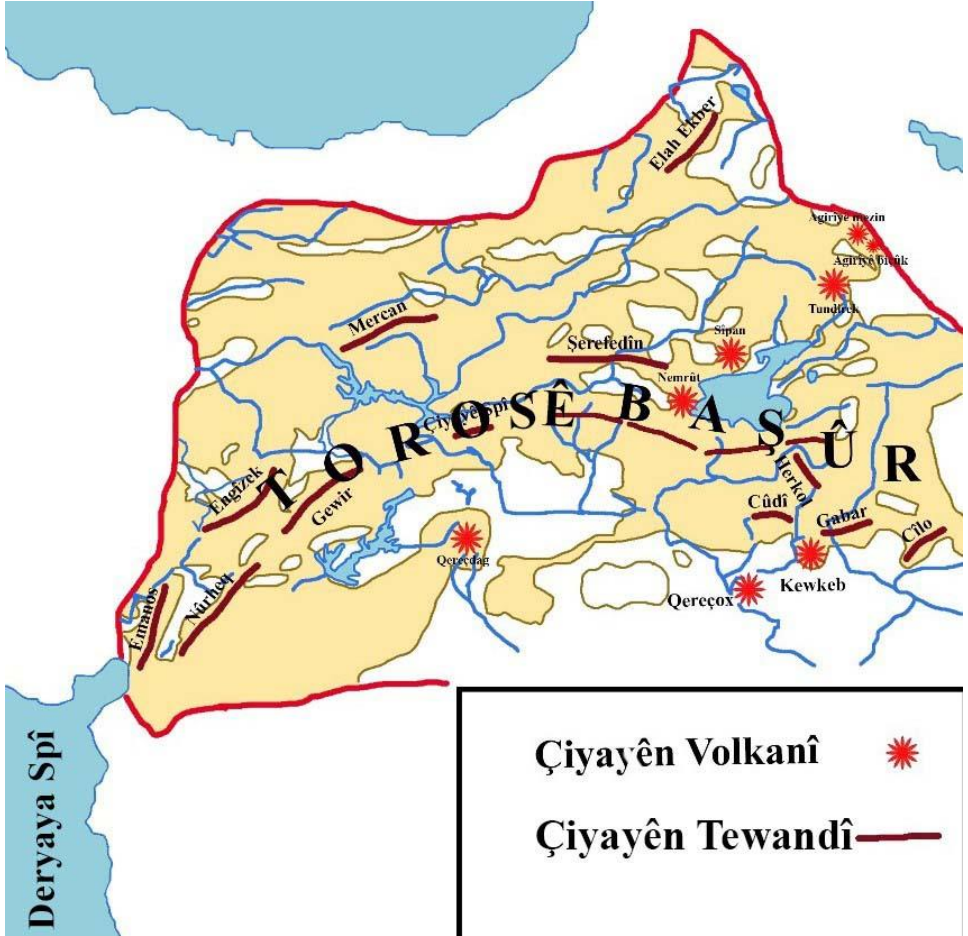
Çiyayên Kurdistanê her ku ji bakur ber bi başûr ve tê, bilindahiya wan, kêmtir dibe. Çiyayên Kurdistanê bêtirî xwe li bakur û rojhilatê Kurdistanê, cih digrin, paşê li başûr û rojavayê Kurdistanê tên.

• Çiyayên bakurê Kurdistanê:

Ji rojhilat ber bi rojava de, dirêj dibin û weke du rêzan tên dabeşkirin:

- Rêza yekem a bakur: Ji çiyayên Çîmen, Kop, çiyayên Mûnzir û Alahûekber, pêk tê.
- Rêza duyem a başûr: Rêzeçiyayên Torosê, ji bajarê Mereşê heta Colemêrgê dirêj dibe.
- Piraniya çiyayên volkanî yên Kurdistanê, çiyayên vemrî ne.
- Mînak: Agirî yê Mezin, Agirî yê Biçûk, Nemrûd, Sîpan û Tendurek. Ev çiya li bakurê Wanê cih digirin.
- Çiyayê Qerejdaxa Amedê, di navbera Deşta Amedê û Rihayê de, cih digire.

- Çiyayê Cûdî, Herekol, Gabar, Cîlo, Çarçela, Sumbul, Kato û Satê, hene.

- **Çiyayên rojhilatê Kurdistanê:**

Ji bakur ber bi başûr ve çiyayên Çilîkan, Serdeşt, Reş, Mûkiryân û Rêzeçiyayên Zagros in.

Li başûrê herêmê çiyayên Şaho, Dalaho, Paraf, Wiştirankew, Çiyayê Mezin, Spî û Qendîl ên herî girîng in.

Rêzeçiyayê Zagrosê: Ji Geliyê Şîn heta Alanê, dirêj dibe û ji bakur ber bi başûr ve, ji Agirî heta Loristanê dirêj dibe. Her wiha ber bi herêma Şîrazê ve belav dibe. Dirêjahiya wan 1000 k.m ye.

- **Çiyayên başûrê Kurdistanê:**

Weke du rêzeçiyayan dirêj dibin:

- Rêzeçiyaya başûrê Kurdistanê ya yekem: Ji Çiyayên Bêxêr, Bagirman, Akrê, Sefîn, Bazîyan û Qeredaxê, pêk tê.
- Rêzeçiyaya duyem: Bakurê rêza yekem e; ji çiyayên Barê, Herîr, Beranan û Çiyayê Heserosê, pêk tê.

- **Çiyayên rojavayê Kurdistanê:**

Di vê herêmê de, çiya kêr in û ne bilind in. Mînak: Çiyayên Kezwanan, Qereçox, çiyayê Hawarê û Kurmênc.

◆ **Zozan:**

Çand û toreya zozanvaniyê, bi awayekî berfireh li Kurdistanê tê meşandin û parçeyeke jiyana kurdevariye ye. Ji mêj ve, heya roja me ya îro, gelê kurd, zozan bi armanca xwedîkirina lawir û seyrangehan, bi kar anîne û hîn jî tê bikaranîn.

• **Zozanên bakurê Kurdistanê:**

Zozanên Serhed, Xerzan, Colemêrg, Ferş, Şernex, Besta, Herekol, zozanên Şerfedîn û Mûnzirê, hene û di nava xwe de, bi dehan zozanên din jî dihewînin.

• **Zozanên rojhilatê Kurdistanê:**

Zozanên Hecî Begê, Zozanên Beytelan, ji Girê Celaliyan dest pê dikin û heya herêma Lolanê dirêj dibin. Zozanên Kevirê Spî û li dorhêla Makoyê jî, çend zozanên berfireh cih digirin. Li herêma bajarê Sinê û Merîwanê, zozanên Dehgulanê û Zozanê Gola Zirêvarê hene.

• **Zozanên başûrê Kurdistanê:**

Li Başûrê Kurdistanê zozanên Keleşîn, Qendîl, Xinêre û Batûfayê, yên herî girîng in.

◆ **Deştên Kurdistanê:**

Deşt li Kurdistanê cihekî taybet digrin, ji bakur heta Çiyayaê Kezwanan li rojavayê Kurdistanê dirêj dibin. Piraniya deştên Kurdistanê bilind in. Di nava tevahiya welatên Rojhilata Navîn de, welatê ku herî bilind, Kurdistan e. bilindahiya deştên wê ji asta deryayê 500 metreyî derbas dikin. Di nava van deştên bilind de, deştên nizm jî hene. Mînak: Dešta Meletî, Dešta Îdirê. Bilindahiya van deştan, ji asta deryayê herî kêr, 900 m ye û deştên bilind ji 1500 m bêhtir e. Mînak: Deştên Gever, Mûş, Bazîd, Erdexan, Erzirom û Dešta Qersê ne. Bi giştî, deştên herî girîng ên Kurdistanê, ev in: Li bakurê Kurdistanê deştên Gewran, Tilbişar, Mêrdîn û Amedê, deştên herî mezin ên vê herêmê ne. Li rojhilatê Kurdistanê deştên Urmiye, Mêrgewer, Şarwêran, Kamyaran û Mayîdeştê hene. Li başûrê Kurdistanê deştên Şarezor, Hewlêr, Herîr, Şengal û Kerkûkê cih digirin. Li rojavayê Kurdistanê, piraniya deştên wê berdewamiya Dešta Mêrdîn û Heranê ne. Mînak: Deştên Efrîn, Sirûj, Girkê Legê û Qamişlo.

- 1- Hêmanên sereke yên rûerda Kurdistanê, diyar bike.
- 2- Çima deştên Kurdistanê, bilind in?
- 3- Hevrûnkirinekê di navbera herêman Kurdistanê de, ji hêla çiyayan ve, çêke.

AVHEWAYA KURDISTANÊ

Ji ber bilindahiya xaka Kurdistanê (çiya û zozanan) ku sînorê Kurdisatanê ji rojhilat heta rojava digire û dirêjahiya wê li ser gelek giroverên panahiyê, hişt ku hin cureyên avhewayê li Kurdistanê peyda bibin.

♦ **Karîgerên ku bandorê li avhewayê Kurdistanê dikin:**

• **Cihê erdnîgariyê:**

Kurdistan di navbera giroverên panayiyê 32° - 42° bakurê Nîvqatbirê cih digire; ango di kembera hênik ber bi germ ve ye.

• **Rûerd:**

Rûerda Kurdistanê çiyayî ye. Bi bilindbûnê re pileya germahiyê kêmtir dibe, vê yekê hişt ku cudahî di navbera avhewayê Kurdistanê û herêmên din ên ku li ser vê kembera germahiyê ne, çêbibe.

• **Belavbûna bejahî û avê:**

Li Kurdistanê pir çem û gol hene û bi avê dewlemend e. Kurdistan dûrî deryayê ye, ji ber vê yekê bandorên deryayê lê kêmtir in. Lê bilindbûna xaka Kurdistanê ji asta deryayê ve, dihêle ku baran û berf lê bibarin.

♦ **Hêmanên avhewayê:**

• **Germahiya havînê:**

Her ku mirov ber bi başûr ve diçe, pileya germahiyê bilind dibe. Bi taybet li deştên rojava û başûr, ji ber nîzmbûna herêmê û nêzîkbûna wê ji Rêgeha Kevjal re, tîrêjên rokê nêzî tîkbînê dibin û pileya germahiyê li van herêman digêje nêzî 43°C.

Li herêmên bakur û bilind pileya germahiyê navîn e. Li çiya û zozanên Kurdistanê, pileya germahiyê nêzî 25°C e. Mînak: Zozanên Serhedê.

- **Germahiya zivistanê:**

Pileya germahiyê ber bi bakur û rojhilat ve kêmtir dibe. Herêmên çiyayî, pileya sermaya wan, digêje nêzî -40°C e. Mînak: Mahabad û Loristanê.

- ◆ **Dewisîn û ba:**

- **Zivistan:**

Bayê kur: Ji dewisîna bilind a Sîbîrî tê û teybetiya wî, ew e ku zuha û sar e.

Bayê reş (bayê rojhilatî): Ji dewisîna Hindî ya bilind tê, ber bi dewisînen nizm a li ser Deryaya Spî, derbas dibe û baranê dibarîne.

- **Havîn:**

Tevgera ba kêmtir e, lê bawîş (bayê rojavayî) hênik e. Ew ji Deryaya Spî ji dewisîna bilind a azûrî ber bi rojhilatê Deryaya Spî ve, diherike.

- **Buhar û payîz:**

Di van werzan de, bayên herêmî mîna: Bayên Xumasîn û Simûm, radibin. Ji ber ku ji herêmên biyabanê tên, ew bi xwe re xîzê tînin. Her wiha bayê rojavayî (bawîş) yê hênik jî tê.

- **Barîn:**

Piraniya baranan di zivistanê de dibarin û bi rêjeyê kêmtir, di buhar û payîzê de jî dibarin. Li başûr nêzî 250 – 500 mm/ di salê de dibarin. Her wiha ber bi bakur û rojhilat ve digêje 1000 mm/ di salê de dibarin. Di çiya û deverên bilind de, berf dibare û heta mehên hevînê jî dimîne.

Pirsên Nirxandinê

- 1- Karîgerên ku bandorê li avhewayaya Kurdistanê dikin, binivîse.
- 2- Hêmanên avhewayê, binivîse.

AVA KURDISTANÊ

Ji ber ku Kurdistan welatekî xwedî çavkaniyên dewlemend ên avê ye, girîngiyeke wê ya mezin heye. Ev taybetiyên Kurdistanê, wê weke welatakî têrav û cîwarekî destdayî ji bo jiyânê, di Rojhilata Navîn de, destnîşan kiriye. Di sedsala 21'ê de, pêşketinên weke: bilindbûna rêjeya germahiyê, zuhabûn, rewşên aboriyî û pîrbûna şêniyan li seranserê cîhanê, girîngî û pêwîstiya avê jî weke ya petrolê, daye pêş.

◆ Çem:

Kurdistan, xwedî toreke çemên berfireh e. Bi taybetî, herêmên herî têrçem, li bakurê Kurdistanê ne û di rêza duyem de jî rojhilatê Kurdistanê tê. Çemên weke: Ferat, Dîjle, Aras û rûbarên wan mîna: Zêyê Mezin (Zap), Munzûr, û Tartar çemên herî girîng ên bakurê Kurdistanê ne. Hin ji van çeman, tixûbên welatê me derbas dikin; li derve tevlî golan û deryayan dibin. Çemê Ferat û Dîjleyê avên xwe vala Kendava Besrayê dikin. Çemê Aras jî ava xwe vala Gola Xezerê dike. Li herêma rojhilatê Kurdistanê jî çemên Zêrînçem (Cexeta), Zêyê Biçûk, Şîrwan, Çemê Kizilozan û Çemê Spî, çemên sereke yên rojhilatê Kurdistanê ne.

● Çemê Feratê:

Çemê herî mezin ê Kurdistanê ye û li gel Çemê Dîjleyê di rûbereke fireh, di xaka Kurdistanê re, derbas dibe. Ferat ji çemên Murad, Munzûr, Perê û Avareşê pêk tê. Avareş, ji çiyayên bakurê bajarê Erzeromê der tê. Murad jî

ji çiyayên bakur ên Gola Wanê dizê. Her du nêzîkî Kebanê dibin yek û ji wir bi şûn ve, navê Ferat li wan dibe. Ferat, di gelî û navrastên Elezîz û Meletiyê re, ber bi jêr ve dadikeve. Di navbera Amed, Semsûr û Rihayê de, dizîvire û dikeve Deşta Dîlokê. Di navbera Deşta Tilbişar û Deşta Haranê de, dikeve rojavayê Kurdistanê. Ferat, çemê Kurdistanê yê herî dirêj e; ew 2.800 km dirêj e. Di nav axa Kurdistanê re 1.100 km derbas dibe û li Îraqê ew û Dîjleyê dibin yek û navê wî dibe, Şetulereb.

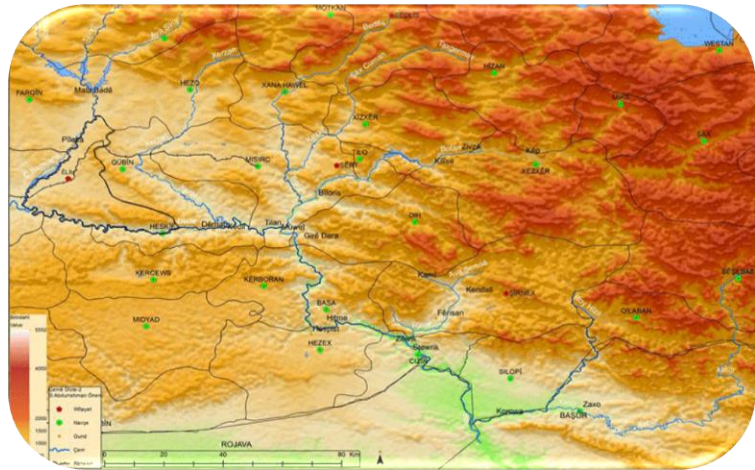

- **Çemê Dîjleyê:**

Du çavkaniyên bingehîn ên Dîjleyê hene.

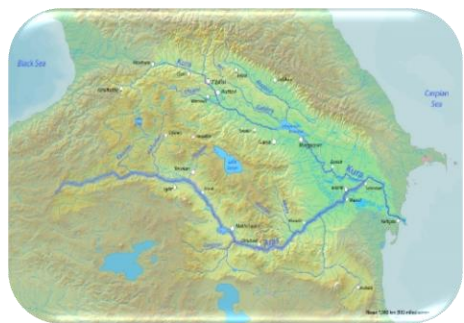
- Çavkaniya yekem: Çiyayên Master û Sarêyê ku nêzîkî Gola Hezarê ne.
- Çavkaniya duyem: Ji herêma Licê, ji Bilqileynê derdikeve. Her wiha çemên Maden û Biriqleynê nêzîkî bajarê Eglê, dibin yek û Çemê Dîjleyê pêk tînin. Dîjle, di nav bajarê Amedê re, ber bi Bismilê ve şax dide û ava çemên Reş û Embarê tên ser. Piştê ava çemên Batman, Xerzan û Botanê tên ser û hîn xurtir û bi hêztir dibe. Di Heskîfê re, ber bi Cizîrê ve diçe û dadikive başûrê Kurdistanê. Ji Mûsilê û bi şûn ve, ava Zêyê Mezin û Zêyê Biçûk(Avaşîn) tên ser. Ji herêmên

Lolan, Şemzînan û Geverê jî çemekî têrav tê ser Zêyê Biçûk ku jê re dibêjin Ava Heyatê. Ya herî dawî jî ji Zagros û herêma Îranê, ava Çemê Sîrwanê dikeve ser ava Çemê Dîjleyê. Dîjle ji aliyê dirêjbûnê ve, çemê Kurdistanê yê duyem e. Dîjle ji serî heta dawî 1900 km dirêj e. Bi tevahî, 600 km di nav axa Kurdistanê re derbas dibe. Li başûrê bajarê Bexdayê, Dîjle û Ferat dibin yek û êdî jê re dibêjin Şetulereb.

- **Çemê Arasê:**

Ji Çiyayê Bingolê der tê û ji Erziromê dikeve tixûbên Qersê û ber bi Hezarê ve diherike. Çemê Arpayê jî şaxeke Çemê Arasê ye, ava xwe vala Çemê Kurayê dike. Dirêjahiya Çemê **Arasê** 1072 km ye.

◆ **Golên Kurdistanê:**

Golên Kurdistanê dibin du cure:

- **Golên çêker:**

Kurdistan welatekî têrçem e, ji ber vê yekê li ser van çeman, gelek bendav hatine avakirin. Di encama avakirina van bendavan de, hejmareke zêde golên bendavî çêbûne. Mînak: Gola Bendava Tehtereşê, Keban, Mûsil, Reqa û Dokanê.

- **Golên xwezayî:**

Li bakurê
Kurdistanê
Gola Nemrûd,
Erçek,
Nazluke û
Masîgolê
hene û li
zozanên Garê
Gola Şîn û
golên

Birêman hene. Li bakurê Kurdistanê di encama bûyerên volkanî û tektonîk de hin golên mîna: Gola Nemrûdê li Çiyayê Nemrûdê û li Agiriyê jî Masîgolê, çêbûne.

Li bakurê rojhilatê Kurdistanê, bi taybetî li devera Girê Celaliyan hin golên biçûk hene. Her wiha Li rojhilatê Kurdistanê, gola herî mezin a xwezayî Gola Urmîyê ye.

- **Gola Wanê:**

Gola Wanê di rewşa korta girtî de ye û herikîna wê ji derve re tune ye. Di encama teqîna volkanî ya Çiyayê Nemrûdê de, çêbûye. Rûpîvana Gola Wanê 3713 km² e. Bilindahiya wê ji asta deryayê, 1646 m ye. Kûrahiya golê, girêdayî rêjeya şiliyê, kêr û zêde dibe. Navîna kûrahiya wê ya giştî, 171 m ye. Cihê herî kûr, nêzî 451 m ye. Li beşa rojhilatê Gola Wanê, giravên Extirman, Çarpanak, Qadir û Girava Çûkan hene. Taybetiyên dîrokî, geşt û guzarî yên van giravan hene. Ji ber van taybetiyan, ji aliyê dewleta Tirkiyeyê ve, di sala 1990'î de ev girav, weke herêmên arkeolojîk hatine ragihandin. Cihê golê yê herî fireh, di navbera Tetwan û Çemê Behdîmenê de ye û firehiya wê digihêje 125 km yan. Di beravên golê de, navçeyên Tetwan, Xelat, Edilcewaz, Erdîş û Edremîtê cih digirin. Di heman demê de, ev navçe cihên xweşik û geştyariyê ne. Di salê de bi qasî 150-200 ton masî ji golê tên derxistin. Masiyên ku ji Gola Wanê tên derxistin, ji bo gelê herêmê, dibe derfeteke aboriyê.

◆ **Xakên Kurdistanê**

Cureyên xakên Kurdistanê:

● **Xaka Lêmiştî (aluvyon)**

Binê gelî û deştên Kurdistanê , xakên ku ji kombûna heyberên mîna: kevirên hûr, xîz, dar, şînatî û bermahiyên din ên ku hatine kêşan û deverine din nixumandine, pêk tê. Ev

cureyên xakan, xwedî taybetiyên berhemdar in. Deştên mîna: Deşta Mûş, Heran, Mako û hwd, deştên berhemdar ên welatê me ne. Ew ji aliyê axên

ku hatine kêşan, hatine pêçandin. Her wiha li derdora çem û rûbarên mezin ên welatê me, gelek rastgeh hene. Piraniya xaka wan ji axên hatine kêşan, pêk tê. Ev cureyên xakan, ji heyberên curbicur û mîneralan (kanzayan), pêk tên. Ji ber vê taybetiyê, çandinî li van deveran, tê kirin û xakên wan, berhemdar in.

● **Xaka qehweyî:**

Li hin herêmên Kurdistanê (rojawa û başûr) yên ku avhewayaya wan zuha û nîvzuha ye, ev cureya xakê tê dîtîn û li van herêman, cihekî berfireh digire. Ev xak ji bo çandiniya dexlûdanan, destdayî ye.

● **Xaka reş:**

Li bakur û rojhilatê Kurdistanê; Wan, Qers, Colemêrg, li rojhilatê bajarê Îdirê û li hin deverên bajarê Meletiyê, xaka reş (çirnizyom) tê dîtîn. Ji ber ku ev xak heyberên lebatî vedihewîne, li cîhanê, xaka herî berhemdar e. Lewma li cihên ku ev xak lê heye, gelek berhemên çandiniyê yên

mîna: mêwe, dexlûdan, silka şekir û gelek berhemên din ên pêwîst, tên çandin.

- **Xaka sor:**

Rengê wê sor e ji ber bi kanzayan dewlemend e (hesinoksayd). Ew xakeke herî berhemdar e û bi taybet li herêma Efrîn, Kobanê belav dibe û darên mêwe û zeytûnan li tên çandin.

1- Di navbera Çemê Dîjle û Feratê de hevrûkirinekê, çêke.

2- Cureyên xakê yên sereke, şîrove bike.

ŞÎNATIYÊN XWEZAYÎ Û LAWIRÊN KOVÎ

◆ **Şînatiyên xwezayî:**

• **Daristanên qoçî:**

Daristanan, rûbereke berfireh ji xaka Kurdistanê dinixumand, piraniya wan ji hêla dagirkeran ve hatin birîn û şewitandin, lê hîn jî li çiya û zozanên Kurdistanê, di bilindahiya bêhtirî 1000 m yî de, daristana qoçekî tê dîtîn. Mînak: darên çam, û berûyan.

• **Bî û Qamîş:**

Di rûbar û cobaran de şîn tên. Mînak: Rûbarê Xabûrê.

• **Şînatiyên demsalî:**

Ew şînatiyên ku di werzên şil de, şîn tên û gûr dibin û di destpêka werzên zuha de, hişk dibin. Mînak: strîzerk, kereng, qinêber, xerdel û parpar...

• **Şînatiyên ku di warê tenduristiyê de, tên bikaranîn.**

Mînak: gîyasêvk, pûng.

Gîyasêvk

Pûng

♦ **Lawirên kovî:**

Li ser xaka Kurdistanê pir cureyên lawiran hene. Hin ji lawiran qir bûne mîna: Şêr û hin ji wan kêm bûne mîna: Xezalê (asik). Her wiha hin cureyên lawirên din berdewam in, mîna: hirç, keftar, gur, quling, pezkovî, keroşk, mar û hin cureyên firindeyan, mîna êlih û mirîşka avî.

♦ **Herêmên avhewayî:**

Li gorî rewşên avhewayî, em dikarin Kurdistanê li ser sê herêmên avhewayî, dabeş bikin:

- **Herêmên sar (çiyayî):**

Li herêmên çiyayî cih digire. Mînak: herêmên çiyayên Toros û Zagrosê (Sêwas, Erezrom, Maku, Ekbetana). Li vê herêmê zivistan dirêj, sar û bibaran e. Bilindahiya wê ji asta deryaê 2000 m ye û barîna berfê bêtir e. Havînan pileya germahiyê bilin dibe û di asta navîn de dimîne û avhewya wê, xweş e.

- **Herêmên hênik (herêma Deryaya Spî ya hundirîn):**

Di zivistanê de germahiya wê navîn e û bişilî ye, piranî bibaran e. Havînan germ û zuha ye. Mînak: Efrîn, Kobanê, Qamişlo, Zaxo û Merdîne.

- **Herêma germ (nîvçolistan):**

Li Heskê û Hewlêrê bibandor e. Zivistanan pileya germahiya wê nizm e, şilî û baranên wê kêma in. Havînan germ û zuha ye.

- 1- Kurdistan li ser çend herêmên avhewayî tê dabeşkirin? Wan rave bike.
- 2- Cureyên şînatîyên xwezayî yên Kurdistanê, binivîse.

ERDNÎGARIYA MIROVÎ

◆ **Şênî û çalakiyên aboriyî:**

Şênî: Di rêya nivîsgeh û sazûmaniyên navnetewî re, tu serjimariyên hurnerîn, çênebûne. Li gel dewletên ku Kurdistan dagir kirine, ev mijar veşartî maye, ji ber ku nedixwestin kurd weke neteweke xwedîmaf û hejmarî bên dîtî û her dem hejmara wan hindik diyar dikirin. Lê li gorî jêhilanînan, hejmara kurdan nêzî 45 – 50 milyon kesî ye. Li Kurdistanê netewên mîna: ereb, suryan, şerkes û turkmenan jî hene. Hejmareke ji kurdan li derveyê Kurdistanê, li bajarên mazin ên welatên ku Kurdistan dagir kirine, mîna: Stenbol, Enqera, Dîmeşq, Bexda û Xuresasn, dijîn.. Her wiha kurd li pir welatên cîhanê jî belav bûne.

Belavbûna şêniyan girêdayî avhewa, xak û pîşesaziyê ye. Li gorî van mercan, em dikarin şêniyan li gorî belavbûnê, bikin sê beş:

- **Herêmên pîrşênî:** Li deştan, li rex gelî, rûbar û çeman belav dibin. Mînak: Deşta Amed û Hewlêrê.
- **Herêmên navînsênî:** Li hermên nîvçolistan belav dibin. Mînak: Heseke û başûrê Hewlêrê.
- **Herêmên kêmsênî:** Li herêmên çiyayî û daristanan belav dibin. Mînak: Çiyayên Toros û Zagrosê .

♦ **Bajarên Kurdistanê yê sereke:**

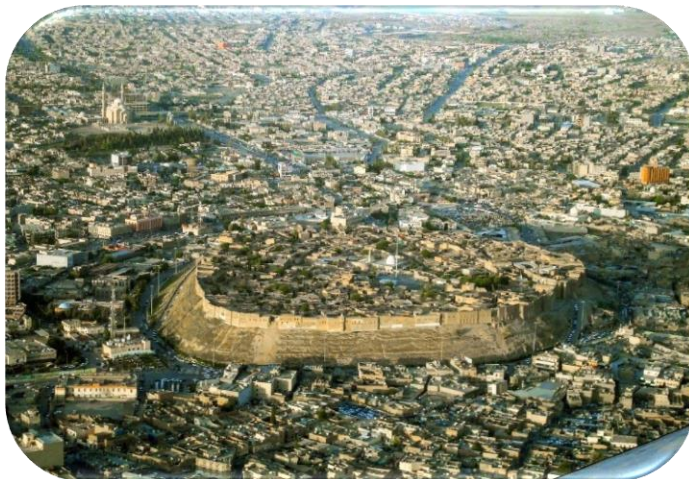
- **Amed:**

Li Mozopotamya Jorîn li ser Çemê Dîjleyê cihê xwe digire. Ji ber ku Keleha Amedê û gundê Çemê Koteberê lê hene, bajarekî dîrokî ye. Rûbera wî nêzî 15.272 k.m^2 e. Şêniyên wî li gorî jêhilanîna 2018'an, di ser 2 milyonan re ye.

- **Hewlêr:**

Bajarekî dîrokî ye, li başûrê Kurdistanê nêzî Çemê Zayê Mezin, cih digire. Keleha Hewlêrê, vê dîrokê nîşan dide. Şkefta Şanîdanê li ser Çiyayê Biradostê, di navbera Silêmaniyê û Hewlêrê de, cih digire. Rûbera wê nêzî 13.165 km^2 e. Şêniyên wê li gorî jêhilanîna 2017'an nêzî 2 milyon kes in.

- **Kirmanşah:**

Li rojhilatê Kurdistanê cih, digire. Li Kirmanşahê cihên dîrokî hene. Mînak: Keleha Anahîtayê, Şkefta Qorî, rûbera wê 25.009 km^2 e. Şêniyên wê li gorî pêşbîniya 2016'an nêzî 2 milyon kes in.

- **Qamişlo:**

Li rojavayê Kurdistanê cih digire. Her wiha cihên dîrokî lê hene. Mînak: Orkêş, Çaxirbazar. Rûbera bajarê Qamişloyê nêzî 40 km^2 e.

◆ Çalakiyên aboriyî

Sererd û binerd Kurdistanê bi berhem û kanzayên xwe dewlemend in. Rabûnanên çalakiyên aboriyî li Kurdistanê hene:

- **Xaka berhemdar:** Li Kurdistanê xakên curbicur hene. Ew xak ji çandiniya dexilûdan, dar û şînatîyan re destayî ye.
- **Ava sererd û binerd:** Kurdistan bi çem, kanî, gol û avên binerd, pir dewlemend e û girîngiya wê di çandinî û gerînê de, heye.
- **Avhewayaya guncaw:** Her çar demsal li Kurdistanê tên jiyîn û ev dihêle ku berhemên curbicur peyda bibin.
- **Cihê Kurdistanê:** Cihê Kurdistanê ji bo bazirganiyê cihekî stratîjîk e. Kurdistan, welatên pîşesaziyê û welatên nûjen, pev ve girê dide. Mînak: Asya û Ewropa.
- **Destkarî:** Şoreşa çandiniyê li Mozopotamyayê, dest pê kirye, ji ber vê yekê, di milê çandinî û lawirvaniyê de, mirovên vê xakê, pisporiyeke wan heye.

◆ Çandinî:

Dirêjbûna Kurdistanê li ser giroverên panayiyê ya herêma hênîk, dihêle ku çandinî lê guncaw be. Hin karîgerên din jî bandorê li çandiniya Kurdistanê, dikin. Mînak: Rûerd û çiyayên Kurdistanê, dihêlin ku avhewayeke sar peyda bibe. Di encamê de, çandiniyên guncaw li Kurdisatanê peyda dibin.

Her wiha, avên ku diherikin, dihêlin berhemên çandiniyê, baş bin.

Li hin herêmên Kurdistanê, avhewa û baranên ku di salê de, bêtirî 1000 mm be, bandorê li cureyên çandiniyê û berhemdariya xakê dikin.

◆ **Cureyên berhemên çandiniyê:**

- Bêtirî nivê xakên bikêrhatî ji çandiniyê re, dexilûdan lê tê çandin.

- **Genim:** Li herêmên hênîk, avî û bejî, tê çandin. Hin cureyên genim hene, mîna: terî, qasî û hwd li Kurdistanê, tên çandin.

Berhema genim têra mezaxtina Kurdistanê, dike.

Genim, di pîşesaziya tîmarî de jî tê bikaranîn. Mînak: makerona û piskewît û hin jî ji derve re tê derfirotn.

Li piraniya Kurdistanê berhema hêktarê genimê avî, digihêje 5.5 – 6 tonî. Berhemdariya bejî digihêje nêzî 3 – 4 tonî.

Li Kurdistanê navîna berhemdariya genim(avî, bejî) digihêje 2.5 – 3.5 tonî.

- **Ceh:** Li herêmên ku genim lê tê çandin, ceh jî tê çandin û li herêmên ku berhemdariya xak û baranên wê kêm in ceh tê çandin, ji ber ku ceh ji genim bêhtir xwe li ber zuhayiyê digire.

Ceh ji lawiran re weke êm tê bikaranîn û hin jê ji bo pîşesaziyê tê bikaranîn û yên din tê derfirotn.

- **Birinc:** Birinc yek ji berhemên herêmên germ e û avê pir dixwaze. Ev merc li başûrê Kurdistanê peyda dibe. Mînak: Silêmaniyê. Lê çandiniya birincê li van deveran bi paş de vegeyriyaye.

- **Baqildan (Reştene):** Li kurdistanê tê çandin, lê rêjeya wê ne weke ya genim û ceh pir e. Her wiha têra mezaxtina şêniyên Kurdistanê jî dike.
 - **Nîsk:** Piraniya xwe li Dêrik û derdora wê tên çandin. Piraniya nîskan, bejî tên çandin.
 - **Nok:** Li hin deveran bi rûberên biçûk tên çandin. Li Dêrikê bi rûberên berfireh, tên çandin.

- 1- Rabûnanên çalakiyên aboriyê li Kurdistanê, binivêse.
- 2- Rabûnanên çandiniyê li Kurdistanê, binivêse.
- 3- Piraniya şêniyên Kurdistanê li ku derê, belav dibin?

BEŞÊ SÊYEM

ARMANCÊN BEŞÊ

Wê xwendekar di dawiya vê beşê de fêrî :

- 1- Rûerda Sûriyeyê bibe.
- 2- Avhewayaya Sûriyeyê bibe.
- 3- Teybetiyên şênîyî û pîşesaziya Sûriyeyê, bibe.

SÛRIYE

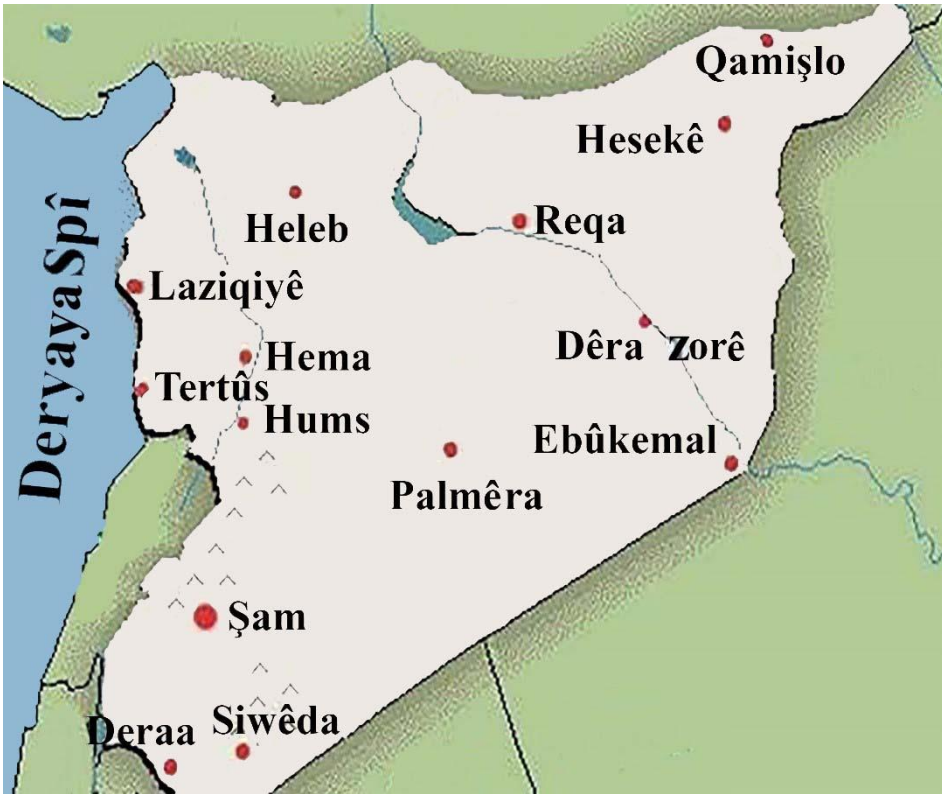

- **Cihê erdnîgariyê:** Li başûrê rojavayê parzemîna Asyayê, cih digire.
- **Dirêjahî:** Di navbera giroverên panayiyê $32^{\circ} - 37^{\circ} 30'$ bakurê Nîvqatbirê û navbera xêzên dirêjahiyê $35^{\circ} 30' - 42^{\circ}$ rojhilatê Girînêşê (tevî bakur û rojhilatê Sûriyeyê), cih digire.

- **Sînor:** Li bakurê wê Kurdistan (bakurê Kurdistanê, li gorî nexşeyên îro), li rojhilat Îraq, li başûr Urdin û li rojavayê wê, Orşelîm, Libnan û Deryaya Spî, cih digirin.
- **Rûber:** 185,180 k.m² e.

♦ **Ji hêla erdnîgarî ve Sûriye dibe çar herêm:**

- Herêma beravî.
- Herêma çiyayî.
- Herêma deştên hundirîn.
- Herêma biyabanî.

◆ Çiyayên Sûriyeyê:

Li xaka Sûriyeyê gelek çiya hene:

- **Çiyayê Kurdan:**

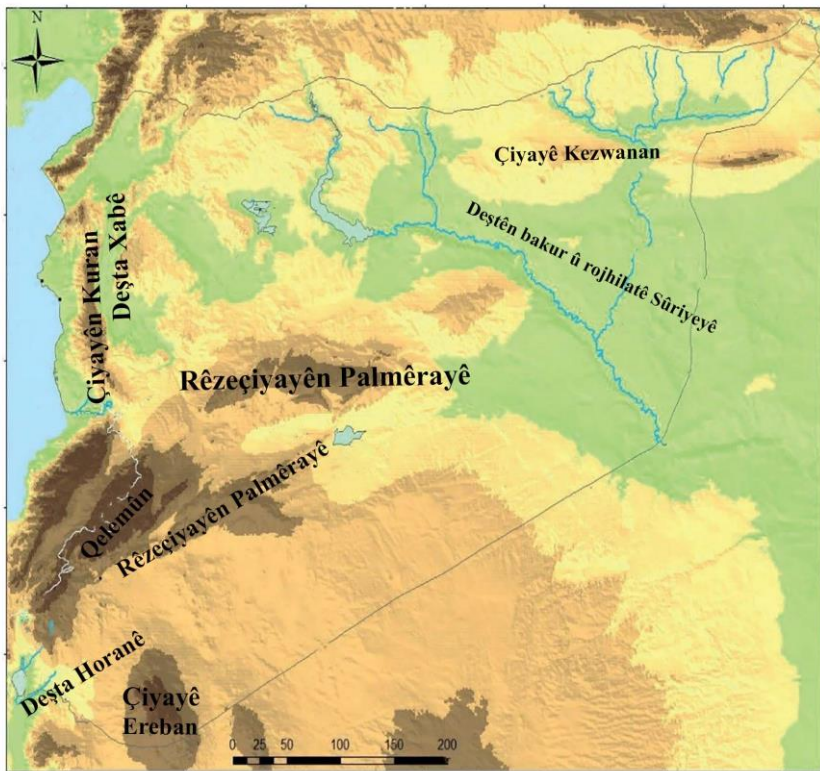
Li parêzgeha Lazîqiyê, di navbera Çemê Elkebîr ê bakur û Elkebîr ê başûr dirêj dibe. Dirêjahiya wî 130 km ye.

- **Çiyayê Qelemûnê:**

Ev rêzeçiya, li rojavayê Sûriyeyê, cih digire. Çiyayê Heremûnê beşeke jê ye û lûtkeya herî bilind li Sûriyeyê ye. Bilindahiya wî 2814m ye.

- **Çiyayê Dirûzê:** Beşê başûrê rojhilatê Zozana Horanê ye.

- **Rêzeçiyayê Palmêrayê:** Ber bi bakurê rojhilat û başûrê rojava, dirêj dibe û dirêjahiya wî 240 k.m ye.

◆ **Deşt:**

Rûbereke fireh ji deştan, li Sûriyeyê heye ku bilindahiya wê kêmî 200m ye. Mînak: Deşta Horanê li başûr, Deşta Humisê û deştên bakur û rojhilatê Sûriyeyê.

◆ **Zozan:**

Zozanên Palmêra, Horan û Helebê.

◆ **Berav:**

Dirêjahiya beravê Sûriyeyê, li ser Deryaya Spî 193 k.m ye. Ew ji Tertûsê heta Rasulbesîtê, dirêj dibe.

◆ **Biyaban:**

Di erdnîgariya Sûriyeyê de, ew herêma herî berfireh e; ji başûrê rojava heta bakurê rojhilat, dirêj dibe û li ser çar beşan, belav dibe

- Biyabana Dêra Zorê
- Biyabana Şamê
- Biyabana Palmêrayê
- Biyabana Hemadê li başûr

- 1- Ji hêla erdnîgariyê ve, Sûriye dibe çend herêm? Wan binivîse.
- 2- Cihê Sûriyeyê û tixûbên wê, diyar bike.
- 3- Navên hin çiya û deştên Sûriyeyê, binivîse.

AVHEWAYA SÛRIYÊ

Deryaya Spî li ser avhewayaya Sûriyeyê bibandor e; zivistanan bibaran e û havînan germ û zuha ye.

♦ **Karîgerên ku bandorê li avhewayê dikin:**

- **Cihê erdnîgarî:**

Sûriye li ser giroverên panayiyê $32^{\circ},19'$ - $37^{\circ},20'$ li bakurê Nîvqatbirê cih digire û vê yekê hişt ku ew di bin bandora avhewayaya hênika ber bi germ ve, bimîne.

- **Rûerd:**

Ji ber dirjahiya rêzeçiyayên beravî, li hemberî bandorên deryayî, ev yek dibê sedem ku bandorên deryayî, negihêje hundirê Sûriyeyê.

♦ **Hêmanên avhewayî:**

- **Germahî:**

Havîn: Ji rojava ber bi rojhilat ve û ji bakur ber bi başûr ve, pileya germahiyê bilind dibe.

Zivistan: Ji rojava ber bi rojhilat ve û ji başûr ber bi bakur ve, pileya germahiyê kêmtir dibe.

- **Ba:**

Havîn: Tevgera ba kêmtir e û hin caran bayê rojhilatî, radibe.

Zivistan: Bayê rojhilatî ber bi dewisîna nizm ve, ya li ser Deryaya Spî tê û paşê baran dibare û bayê bakurî yê sar û zuha jî tê.

- **Baran:**

Zivistan: Li rojava û bakur baran dibare û her ku ber bi başûr ve diçe, kêmtir dibe.

◆ Herêmên avhewayî:

• Herêma bejahiyê ya bişilî:

Herêmên berav û çiyayên beravî, cihên xwe tê de digrin.

- Li herêmên beravî, havîn hênik e û li çiyayan sar e.

- Li vê herêmê, daristanên mîna: selwî û çam hene.

- Lawirên wê: keroşk, sîvorî, legleg...

• Herêmên bejahî yê nêzşiliyê:

- Herêmên hundirîn cihê xwe tê de, digrin.

- Havînan germ e.

- Darên wê mîna berû, sindiyan,...

- Lawirên wê mîna: gur, sivorî, kew, legleg...

• Herêmên zuha :

Li hemû

deverên

biyabana

Sûriyeyê, cih

digrin û

baranên wê pir

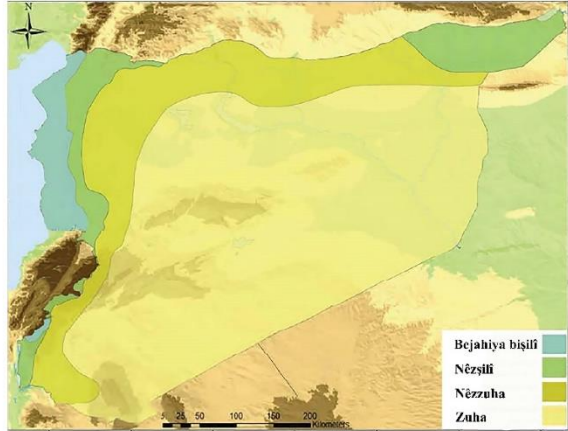
kêm in. Her

wiha cudahiya

germahiyê, di

navbera şev û

rojê de pir e; bi şev sar e û bi roj germ e.

• Herêma biyabana Sûriyeyê:

Baranên wê kêm in.

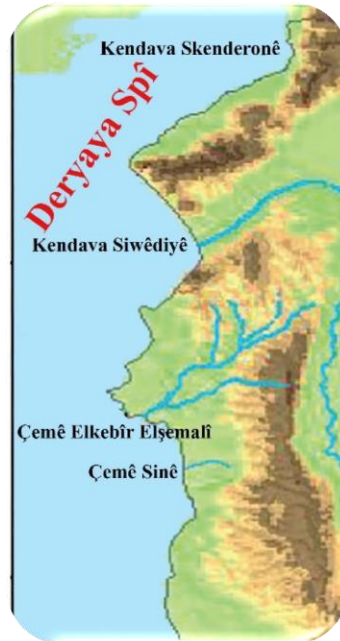
Şînatiyên wê ji cureyên bistrî ne.

Lawirên wê xezal û keroşk in.

◆ Çemên Sûriyeyê

Ji çemên ku li Sûriyeyê diherikin:

- **Asî:** Çavkaniya wî li Libnanê li Zozanê Be'lbekê ye. Dirêjahiya wî 571 k.m ye, jê 525 k.m di xaka Sûriyeyê re, derbas dibe. Her wiha ava wî vala Deryaya Spî dibe.
- **Çemê Elkebîr Elşemalî:** Çavkaniya wî li çiyayên Laziqiyê ye. Dirêjahiya wî 80 k.m ye û ava wî vala Deryaya Spî dibe.
- **Çemê Beredayê:** Çavkaniya wî Kaniya Beredayê ye (başûrê Zebedanî). Bereda, di Şamê û navçeyên wê re derbas dibe û ew çemekî girîng e. Dirêjahiya wî 71 k.m ye û ava wî vala Gola Eluteybayê (başûrê rojhilatê Şamê) dibe. Her wiha hin çemên din jî li Sûriyeyê hene, mîna: Sacûr, Ehwec...

◆ Gol:

- **Gola Qetînayê:** Ew li rojavayê Sûriyeyê, nêzî 12 k.m dûrî bajarê Humsê ye. Ew ji kombûna ava Çemê Asiyê çêbûye û rûbera wê 61 k.m² e.
- **Gola Mizêrîbê:** Li parêzgeha Dera'ayê; navçeya Mizêrîbê (başûrê Sûriyeyê) cih digire. Ji bo ava

vexwarinê li Dera'a û Siwêdayê, ew jêdera bingehîn e û rûbera wê $1k.m^2e$.

Hin golên din jî hene, mîna: Meseda, Cebûl û Eluteybayê.

Pirsên Nirxandinê

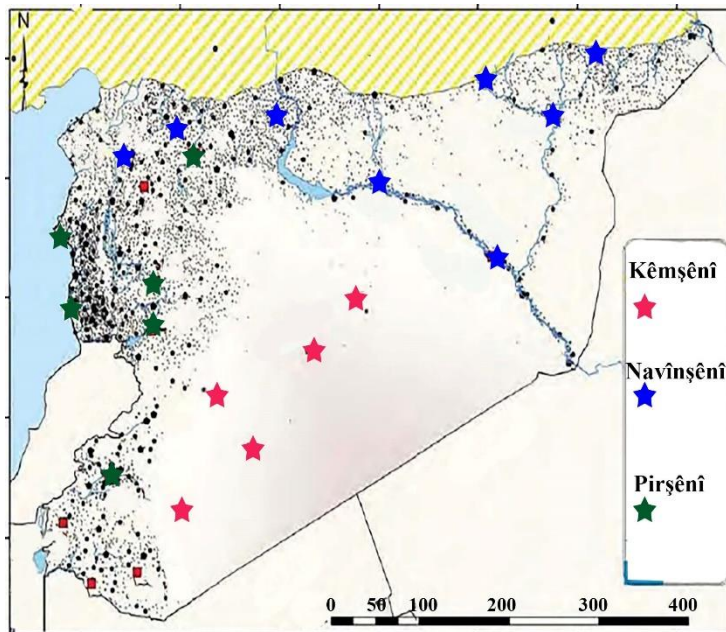
- 1- Karîgerên ku bandorê li avhewayaya Sûriyeyê dikin, binivîse.
- 2- Hevrûkirinê di navber çemên Asî, Elkebîr Elşemalî û Beredayê de, çêke.

ŞÊNÎ

Şênî li gorî avhewa, rûerd, berhemdariya xakê, peydabûna kar û rewşa ewlehiyê, li herêmên guncaw, belav dibin.

♦ **Li gorî tofbûna şêniyan, Sûriye dibe sê herêm:**

- **Herêmên pirşênî:** Heleb, Şam, berava Deryaya Spî û hermên hundirîn, mîna: Hûmis û Hemayê.
- **Herêmên navîşênî:** Ev herêm li bakur û rojhilatê Sûriyeyê cih digirin. Mînak: Qamişlo, Heseke, Dêra Zorê, Reqa Kobanê û Efrînê. Gelek şêniyên Sûriyeyê ji ber peydabûna ewlehiyê, li Qamişlo, Heseke, Amûdê, Serêkaniyê û Dêrikê bi cih bûne.
- **Herêmên kêmsênî:** Li rojhilatê Sûriyeyê cih digirin. Mînak: Hemad.

◆ **Çandinî û berhemên çandiniyê:**

Li Sûriyeyê girîngiya çandiniyê di milê aboriyî de heye, ji ber ku rêjeyêke pir ji aboriya Sûriyeyê li ser çandiniyê ye. Nîvê karkeran Sûriyeyê bi çandiniyê ve mijûl dibin, lê hin pirsgirêkên çandiniyê hene. Mînak: peyhevhatina salên zuha, biyabanîbûn û şorbûna hin rûberên xaka Sûriyeyê.

Rabûnanên çandiniyê yên bingehîn:

- Cihê Sûriyeyê li ber beravê rojhilatê Deryaya Spî, hişt ku derfirotin û derkirîn bi bazarê Ewropayê re, xurt bibin.
- Bandora avhewayaya Deryaya Spî ji rojava ber bi rojhilat ve û cudahiya avhewayaya ji başûr ber bi bakur ve.
- Berhemên çandiniyê yên curbicur.
- Jêhatiyên şêniyan di çandiniyê de.

◆ **Şêweyên çandiniyê:**

• **Çandiniya avî:**

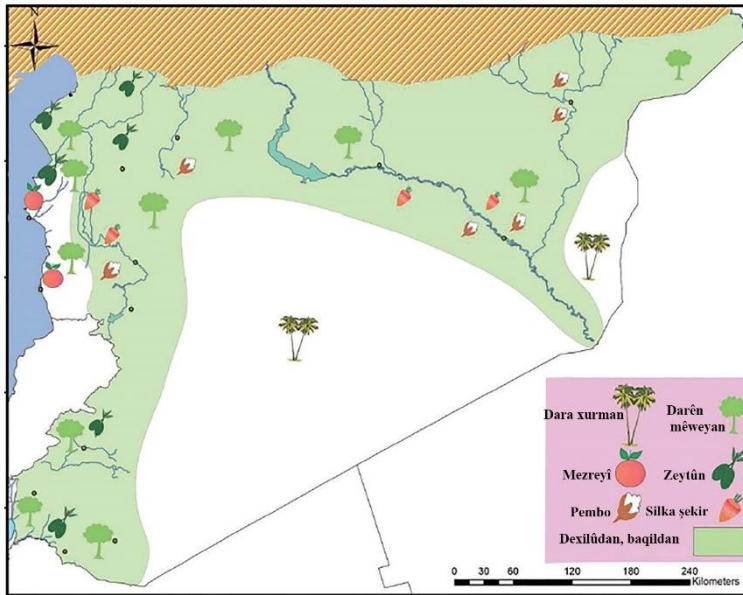
Li herêmên beravî, navîn û li hin deverên bakur û rojhilatê Sûriyeyê, berhemên çandiniyê yên bi vî şêweyî neguhêr in. Berhemên vê çandiniyê: dexilûdan, sebze, mêwe..

• **Çandiniya bejî (dêm):**

Li herêmên ku barana wan têra çandiniyê dike, tê dîtin. Ji ber guhertina qaseya baranê ji salekê heta saleke din, berhemên çandiniyê bi vî şêweyî, guherbar in. Berhemên vê çandiniyê: dexilûdan, zîre û beqildan..

◆ Berhemên çandiniyê

- **Dexilûdan:** Li piraniya herêmên Sûriyeyê tê çandin. Piranî bejî ye ji ber vê yekê, berhemguhêr e.
- **Genim:** Nîvê xakên bikêrhatî ji çandiniyê re, genim lê tê çandin.
- **Ceh:** Ji hêla rûberên çandiniyê ve, li dû gemim tê. Di xakên berhemdar û baranên wan kêmtir, tê çandin.
- **Garis:** Avî ye û havînan tê çandin. Li Humis, Hema û Reqayê tê çandin.
- **Baqildan:** Ji ber peydabûna birotînê tê de, ew xwarineke girîng e. Her wiha, ji ber ku azotê dihewîne, ji xakê re bisûd e. Mînak: Nîsk û Nok.
- **Sebze:** Avî ne, rûberên çandiniya wan fireh bûne û cureyên wan pir bûne. Li dora bajarên, di çandiniya wan de, rêbazên pêşketî, tîn bikaranîn. Mînak: bacanê sor û reş, pîvaz, xirtik, îsot...

◆ **Darên mêweyan:**

Li Sûriyeyê nêzî 20 cureyên darên mêweyan, tên çandin û piranî li hundir, tên mezaxtin. Mînak: Zeytûn, tirî, sêv...

- **Berhemên çandiniyê yên pîşesazî:** Ev berhem, di pîşesaziyê de tên bikaranîn û di Sûriyeyê de ji berhemên sereke yên derfirotinê ne. Mînak: pembo, silka şeker, tûtin, baqil.
- **Daristan:** Li Sûriyeyê rûbera wan nêzî 500 hezar hêktarî ye. Mînak: daristanên herêma çiyayên rojava, çiyayên hundir û başûr.

- 1- Herêmên belavbûna şêniyan li Sûriyeyê, binivîse.
- 2- Şêweyên çandiniyê li Sûriyeyê bi çi awayî ne? Rave bike.
- 3- Li ser darên mêweyan li Sûriyeyê, binivîse.

PÎŞESAZÎ Û GERÎN

◆ Pîşesazî:

Ji hêla girîngî û aboriyê ve, di asta duyem de, tê. Piraniya kargehên Sûriyeyê dûrî heyberên xam û destkaran, hatine avakirin. Mînak: Heleb, Humis, Şam û Tertûs.

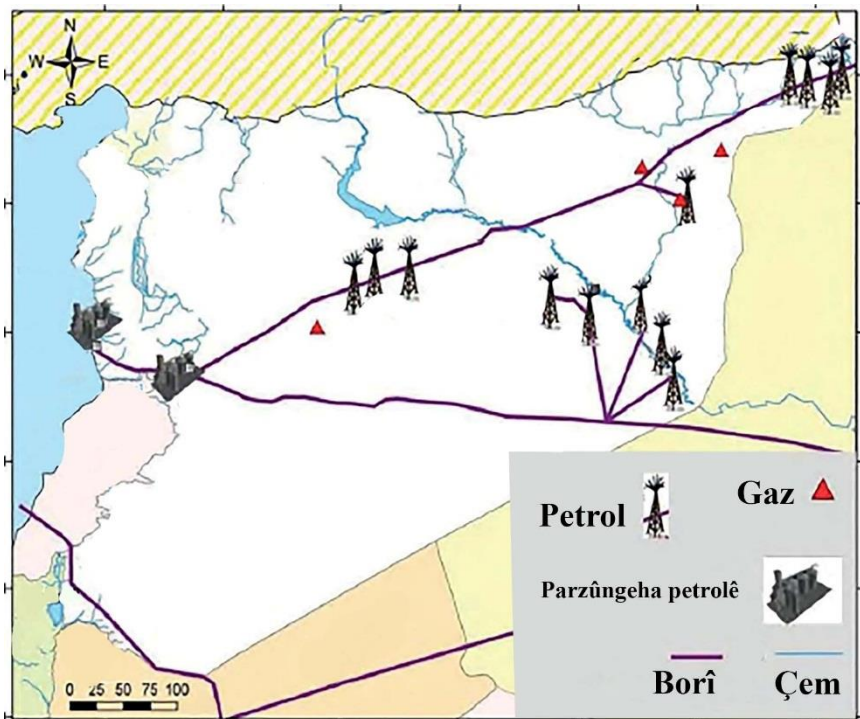

◆ Pîşesaziya bideranînê:

- **Petrol:** Piraniya wê li bakur û rojhilatê Sûriyeyê tê derxistin û ji bo Humis û Banyasê tê veguhestin û li wir tê parzûnkirin.
- **Gaza xwzayî:** Ji zeviyên petrolê û yên taybet pê, tê derxistin û li Rimêlan û Siwêdiyê cih digrin.

- Fosfat: Ji kangehên Palmêrayê(Xinêfis, Elşerqiya) tê bidestxistin û ew jî ji cureyên fosfata baş e.
- Xwê: Ji cureyên wê, xwêya xwerû û ya kevirî heye. Ev xwê ji kangehên Tibnî tê bidestxistin. Her wiha hin cureyên xwêyê ji Çibisa, Cebûl û Bewarayê tèn bidestxistin.
- Qîr: Ji Kefreya (bakurê rojhilatê Lazîqiyê), Çiyayê Bişrî û ji parzûkirina petrolê, tê bidestxistin.
- Hesin: Li Zebedanî, Raco û Qedmûsê hatiye dîtin, lê rêjeya wê kême.
- Kukurt (Sulfor): Bi rêjeyeke kême li Serê Kaniyê, tê derxistin. Her wiha bi rêya çarekariya gaza xwezayî li Siwêdîkê jî tê bidestxistin.

◆ **GERÎN:**

Mercên pêşxestina gerînê li Sûriyeyê, hene. Mînak: xwezaya xweşik(berav, çem, çiya, deşt û zozan) bajar û deverên dîrokî.

Rabûnanên gerînê:

- **Rabûnanên xwezayî:** Mîna rewşên avhewayê, beravên hênîk û sûlav.
- **Rabûnanên mirovî:** Şûnewarên dîrokî mîna: Palmêra, Şama Kevn, Telhelef û Girê Mozan.

1- Pîşesaziyên bideranînê, binîvîse.

2- Rabûnanên gerînê li Sûriyeyê, binîvîse.

BEŞA ÇAREM

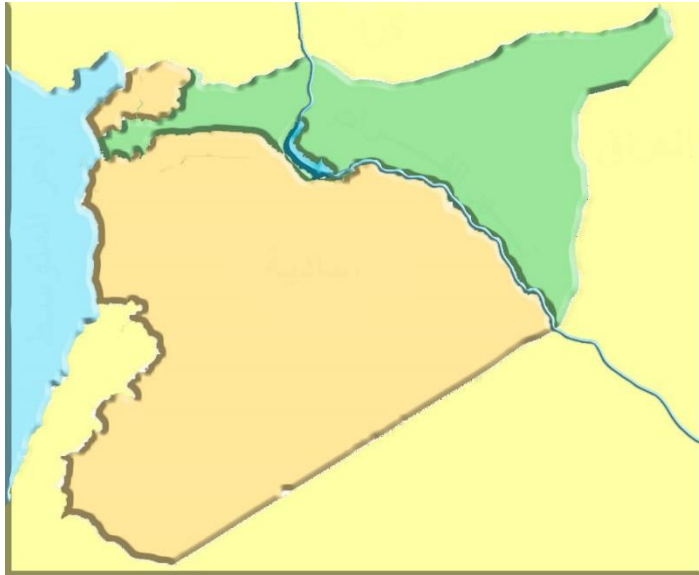
ARMANCÊN BEŞÊ

Wê xwendekar di dawiya vê beşê de fêrî:

- 1- Erdnîgariya bakur û rojhilatê Sûriyeyê, bibe.
- 2- Avhewayaya bakur û rojhilatê Sûriyeyê, bibe.
- 3- Ava ku li bakur û rojhilatê Sûriyeyê, bibe.
- 4- Taybetiya şênîyî û çalakiyên mirovî, bibe.

HERÊMA BAKUR Û ROJHILATÊ SÛRIYÊ

Ji sê herêman pêk tê: Cizîr, Ferat û Efrînê.

◆ Bakur û rojhilatê Sûriyeyê:

Di encam û berdawamiya Şoreşa Rojavayê Kurdistanê de û piştî şerê navxwyî yê Sûriyeyê, herêma rojavayê Kurdistanê ya ku dikeve bakurê Sûriyeyê, xwe ji şerê navxweyî yê ku li Sûriyeyê rû da, dûr xist û xeta sêyem, helbijart. Ev xet, ne bi rêjîmê ve û ne jî bi çekdarên ku navê opizisyonê li xwe dikin, girêdayî ye, lê bi rêvebirina civak û paristana wê herêmê ve, girêdayî ye. Piştî şerên dijwar, bi hêzên çete û terorîst re yên ku êrîşî van deveran jî bo vîna gelê herêmê bişkinin, dikirin, li rojavayê Kurdistanê Rêveberiya Xweser,

hat ragihandin. Biratiya gelan û netewa demoqratik, bingeh hat girt. Piştî rizgarkirina herêma rojavayê Kurdistanê û li ser daxwaza gelê rojhilatê Çemê Feratê, hêza QSD'ê berê xwe da rojhilatê Feratê. Di encamê de, herêmeke berfireh rizgar bû û bi navê herêma bakur û rojhilatê Sûriyeyê hat ragihandin. Di vê herêmê de, hemû pêkhate û ol cihên xwe digrin. Pirojeya vê rêveberiyê, yekebûna xaka Sûriyeyê û avakirina Sûriyeye federal û demokratîk e.

◆ **Cihê erdnîgarî:**

Li bakur û rojhilatê Sûriyeyê cih digire.

◆ **Dirêjbûn:**

Di navbera giroverên panayiyê $35^{\circ} - 37^{\circ} 30'$ bakurê Nîvqatbirê û xêzên dirêjahiyê $34^{\circ} 30' - 42^{\circ}$ rojhilatê Girênêtşê, cih digire.

◆ **Tixûb:**

Ji hêla bakur, bakurê Kurdistasê ye.

Ji hêla rojhilat, Îraq e.

Ji hêla başûr, Çemê Ferat, zozanên Heleb û deştên Idlibê ne.

Ji hêla rojava, Deyaya Spî ye.

◆ **Girîngiya cih:**

Herêma bakur û rojhilatê Sûriyeyê ji ber dewlemendiyên xwe yê xwezayî, dîrokî û aboriyî (sererd, binerd, dexilûdan, petrol û çemên mezin) ji tevahiya Sûriyeyê re, weke damarekî sereke ye. Ji ber ku daristanên xwezayî û çêkerî lê hene, ji hêla xwezayî ve jî pir dewlemend e. Ji hêla dîrokî ve jî ew girêdayî Mozopotamya Jorîn e ku destpêka cihwarbûnê bû.

◆ **Rûerd:**

Herêma bakur û rojhilatê Sûriyeyê bigiştî ji deşt, çiya û zozanên nizim, pêk tê.

◆ **Çiya:**

Çiyayên bakur û rojhilatê Sûriyeyê nizim û belav in.

- **Çiyayê Qereçoxê:** Li Dêrikê bi cih dibe û bilindahiya wî ji asta deryayê, dighêje nêzî 570 m yî.

Darên mîna çam û berû li ser hene.

- **Çiyayê Kewkeyê:** Li bakurê rojhilatê bajarê Heskê cih digire. Ew 16 km dûrî bajêr e û bilindahiya wî ji asta deryayê 534 m ye. Ew çiyayekî volkanî ye û awayekî qoçekî digire.

- **Çiyayê Kezwanan:** Li başûrê rojavayê Heskê cih digire, nêzî 35 km dûrî bajarê Heskê ye û bilindahiya wî ji asta deryayê, nêzî 920 m ye. Ji rojhilat ber bi rojava ve 85 km dirêj dibe û panaya wî ji bakur ber bi başûr ve 15 km ye. Qontarên wî yên bakur ji yên başûr neşîvtir in.

- **Çiyayê Semanê:** Li bakurê Çiyayê Şehbayê cih digire, bilindahiya wî 870 m ye û dirêjahiya wî ji bakur ber bi başûr ve 50 km ye. Li bakurê wî Qetma , li rojava, Geliyê Çemê Efrînê û li başûrê wî, Deşta Danayê ye.
- **Çiyayê Kurmênc:** Li herî bakurê rojavayê Efrînê cih digire, rojavayê wî Deşta Umaq û Çemê Reş, rojhilatê wî Deşta Izazê û başûrê wî Çiyayê Sem'anê ye. Bilindahiya vî çiyayî 700 – 1269 m ye. Dirêjahiya wî ji bakur ber bi başûr ve 75 k.m ye û panahiya wî ji rojhilat ber bi rojava ve 55 km ye.
- **Çiyayê Hewarê:** Li derdora herêma Reqayê nêzî bajêr û li ser Çemê Feratê cih digire.

◆ **Deşt**

Nêzî 80% rûerda bakur û rojhilatê Sûriyeyê deşt û rastgh in û li hin cihan pêlpêlîn e. Her wiha geliyên wê, ber bi başûr ve diherikin.

Deştên wê, mîna Deştên Hesinan, Qamişlo, Sirûj, Mêrdîn, Heran, Efrîn, Reqa û Dêra Zorê ne. Xaka van deştan berhemdar e û genim, ceh, pembo, nîsk, nok, pîvaz û dar li xaka wan, tê çandin.

◆ **Newal – Geli**

Cihên xwe li ser rûerda bakur û rojhilatê Sûriyeyê digrin. Ji ber sedemên cuda, ev gelî zuha bûne. Di demsalên bişilî de, diherikin. Mînak: Newal Darêyê li Amûdê yek ji rûbarên Xabûrê ye.

Pirsên irxandinê

- 1- Cihê herêma bakur û rojhilatê Sûriyeyê, diyar bike.
- 2- Li ser Çiyayê Kurmênc, binivîse.

AVHEWA Û HERÊMÊN AVHEWAYÎ

◆ Germahî:

- **Havîn:** Bi giştî pileya germahiyê bilind e û her ku mirov ber bi başûr û rojhilt ve diçe, bilintir dibe.
- **Zivistan:** Bi giştî pileya germahiyê nizm e û her ku mirov ber bi bakur ve diçe, nizmtir dibe.

◆ Baran û şilî:

- **Baran:** Piraniya barîna baranê di werzê zivistanê de ye. Di werzê buhrê de jî baran hin caran dibare; weke awayê çilesirîn çêdbin û baran dibare. Barana ku di werzê payîzê de dibare, em jê re dibêjin, payîzxêr. Bi giştî baranên herêma bakur û rojhilatê Sûriyeyê, ji aliyê dema barîna xwe û jî aliyê qaseya xwe ve, nebirêkûpêk in. Hin salan baran pir dibare û hin salan kêr dibare. Mînak: Sala 2019'an baran bêtirî 1000 mm yî bariya û sala 2018'an li piraniya hêrêmê, baran kêrî 400 mm yî bûn.
- **Berf:** Di werzê zivistanê de, li cihên bilind dibare.
- **Zîpik:** Di werzê zivistan û buharê de dibare û metirsiyê li ser çandiniyê çêdike.

◆ Dewisîn û Ba:

- **Zivistan:**
 - **Bayê rojhilatî** (Bayê Reş): Sedema wê, dewisîna nizm li ser Deryaya Spî ye û ev ba, baranê bi xwe re tîne.

- **Bayê kur:** Bi sedema dewisîna bilind a Sîbîrî tê. Ev ba zuha û sar e; erdê zuha û hişk dike û zîyanê li kelûpel û şînatîyan dike.
- **Havîn:** Ba kêr radibe û hin caran, babîsokên herêmî, icacê radikin.
- **Buhar û payîz:** Ba di van her du werzan de, bibandor e. Bayê rojava, hênîk û bişilî ye û yê başûr bixîz û ecacê bi xwe re, tine. Ba bi giştî di werzê buharê de, hênîk e, lê payîzan germ e.

◆ **Herêmên avhewayî:**

- **Herêma avhewayî Deryaya Spî (nîvşil)**

Belavbûna vê avhewayê li herêma bakurê rojhilat û bakurê rojava ji herêmê, bi havîneke germ û zivistaneke hênîk, derbas dibe. Di salê de, qaseya baranê di navbera 500 – 700 mm de ye. Ev jî derftê dide ku çandinî baş be. Mînak: Çandîniya genim, ceh, nok.

Şînatî: Şînatîyên xwezayî, li cihên bilind şîn tên. Mînak: çam û spîndar. Her wiha hin jî demsalî ne, li deştan şîn tên. Mînak: qinêber û kereng.

Lawir: Lawirên kovî mîna: rovî, keroşk û hin firindeyên weke kew û kevokên bejî, lê hene.

- **Herêma avhewayî Deryaya Spî (nîvzuha):** Ev cureya avhewayê li herêmên bakur, bibandor e. Havînan, germahî bilind e û zivistanan nizm e.

- **Baran:** Li vê herêmê, salane qaseya barîna baranê, di navbera 350 – 500 mm de ye.

Şînatîyên vê herêmê, darên berû û serû (selvî) ne .

- **Lawir:** Lawirên wê kovî ne mîna: mar û mirîşkên avî.

- **Herêma avhewayaya Deryaya Spî ya Zuha**

Li başûrê her du herêmên derbasbûyî, bi cih dibe. Havînan germ û zuha ye û zivistanan, sar û zuha ye. Di navbera havîn û zivistanê, şev û rojê de, cudahiya germahiyê gelek e.

Li vê herêmê salane, baran di navbera 250 – 350 mm de, dibare.

Şînatiyên wê bejî ne. Mîna pûjan û perpar.

Lawir: Lawirên wê yên kovî mîna: xezal û keroşkê ne û yên firinde, mîna: kewê sûsik û laçîneyê ne.

1- Hêmanên avhewayaya bakur û rojhilatê Sûriyeyê, binivîse.

2- Herêmên avhewayaya bakur û rojhilatê Sûriyeyê, şîrove bike.

ÇEM Û GOLÊN BAKUR Û ROJHILATÊ SÛRIYÊYÊ

Av di her qadê de, roleke sereke dilîze; çî di milê jiyanî, aboriyî, pîşesazî, veguhestin, çandinî, geştîyarî û peydakirina enerjîyê de be. Her wiha, av dibe warê pir cureyên zindiyan.

Sererd û binerda bakur û rojhilatê Sûriyeyê, bi avê, dewlemend in. Du çemên mezin di xaka wê re derbas dibin û ew jî çemên Dîjle û Feratê ne. Çavkaniya wan li bakurê Kurdistanê ye. Çemê Dîjleyê, di xaka wê re nêzî 50 k.m, derbas dibe. Çemê Ferat jî di xaka wê re, nêzî 600 k.m derbas dibe.

Piraniya çemên din rûbarên Feratê ne, lê piraniya wan zuha bûne. Di werzê zivistanê de, piraniya rûbarên biçûk û mezin ên çemên mezin, diherikin.

◆ Çemê Xabûrê:

Dirêjahiya Çemê Xabûrê 320 k.m ye û çavkaniya wî, ji bakurê Kurdistanê ye. Piştî derbasî Serê Kaniyê dibe. Li ser dirêjahiya çem, gundên Tiltemir rêz dinin. Li bajarê Heseqê, av wî dikeve nava ava Çemê Ceqceqê. Li Herêma Heseqê, bendava Heseqê ya başûr, li ser hatiye avakirin. Li nêzî devera Meyadînê, ava wî tevlî ava çemê Feratê dibe.

- **Çemê Belîxê:** Çavkaniya wî ji herêma Girê Spî ye û bi taybet, gundê Eynelarûsê ku 3 k.m li başûrê bajarê Girê Spî(li herêma Reqayê) cih digire. Dirêjahiya çem, 110 k.m ye û lezabûna ava wî digêje $6m^3/\zeta$ ye. Li gundê Reqtsemrayê yê ku dikeve rojhilatê Reqayê, dibe du beş û li wir du pir li

ser hatine avakirin; yek li rojhilt û yek jî li rojava ye. Piştire
ava wî tevî Çemê Feratê dibe.

- **Çemê Efrînê:**

Çavkaniya wî rojavayê bajarê Dîlokê ye û ji bakur ber bi başûr ve diherike. Dirêjahiya wî 149 k.m ye û bilindahiya wî ji asta deryayê, 370 m ye. Navîna gurbûna çem, $8.6m^3/Ç$ ye. Di havînan de, $1.4 m^3/Ç$ ye û di zivistan û buharan de, $15.6m^3/Ç$ ye.

Xwarbûna (nişîva) çem 3.33 m/k.m ye û rûbera korta wî, $2850 km^2$ e. Çemê Efrînê û Çemê Reş, Gola Umiqê pêk tînin. Lê dewleta Tirkîyeyê, berê çem guhert û ber bi başûr ve vekir û Gola Umiqê zuha bû.

◆ **GOL:**

Du cureyên golan hene: xwezayî û çêkerî ne.

Ev her du cure, li bakur û rojhilatê Sûriyeyê tên dîtin.

- **Gola Xatûniyayê:** Goleke xwezayî, li bakurê rojhilatê herêma Heseke, cih digire. Li ser dirêjahiya rêzeçiyayên Şingalê ye. Girîngiya vê golê ku li devereke nîzî biyabanê

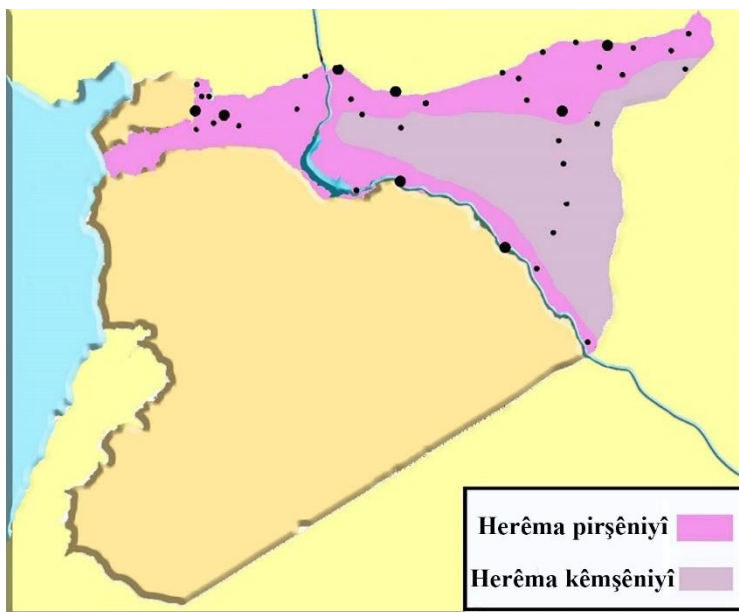
û jiyar li derdora wê daye peydakirin. Rûbera wê nêzî 6 k.m ye. Pir cureyên masiyan tê de, peyda dibin.

- **Gola Tebqayê:** Goleke çêkerî ye, li ser Çemê Feratê li herêma Reqayê, cih digire. Dirêjahiya wê nêzî 80 k.m ye û panahiya wê 8 k.m ye. Ji hêla elektrîk, geşt, avdan û çandiniyê ve, pir bisûd e. Her wiha pir çureyên masiyan tê de hene û masîvanî li vê golê dibe.

Pirsên Nirxandinê

- 1- Li ser Çemê Efrînê, binivîse.
- 2- Li ser golên bakur û rojhilatê Sûriyeyê, binivîse.

ŞÊNÎ LI BAKUR Ê ROJHILATÊ SÛRIYÊYÊ

Serjimariyeke piştrast ji bakur û rojhilatê Sûriyeyê re, tune ye. Li gorî pêşbîniyan nêzî 5 milyonan e. Ji ber bandorên ramyarî, aboriyî, civakî û bûyerên ku li şênîyan bûne, hejmareke ji niştecihên herêmê penaber bûn û bi taybet deverên şer tê de gur bû. Her wiha ji ber aramiya ku li hin deverên bakur û rojhilatê Sûriyeyê peyda dibe, beşeke ji şênîyên Sûriyeyê lê bi cih û war bûne.

♦ **Tofbûn û belavbûna şênîyan:**

Tofbûna giştî nêzî 66 kes / km² e. Sedemên bingehîn ên bandorê li cihwarbûn û balvbûnê dikin, xwezayî û mirovî ne. Mînak: avhewa, rûerd, berhemdariya xakê, berhemên bînerd...

Li gorî belavbûna şêniyan, bakur û rojhilatê Sûriyeyê, dibe du herêm:

- **Herêma bakur:** Tofbûna şêniyan li rojava û bakurê rojhilatê herêmê bilind e. Sedemên wê jî ev in: Peydabûna avê û dewlemendiya sererd û binerdê ye.
- **Herêma rojhilat:** Ji bilî bajarên ku li ser Çemê Feratê ava bûne (tofbûna şêniyan lê bilind e) ev herêm xwedî tofbûneke kêr e. Ew jî vedigire van sedeman: avhewayaya neguncaw, ava kêr û bandora biyabanîbûnê li ser xaka wê.

♦ **Penaberî**

Penaberî dibin du cure:

- **Penaberya hundirîn:**

Ew jî dibe sê cure:

- Demkî: Mîna penaberya karkerên gundan ber bi bajaran ve û penaberya hin şêniyan bajar û gundan ên malên wan helweşiyane ji ber şerê heyî.
- Berdewam: Penaberya şêniyên gundan ber bi bajaran ve ji bo bilindkirina asta aboriyê û jiyanî, ji ber derfetên kar, li bajaran peyda dibin.
- Kotekî: Mîna karê ku dewleta Tirkiyeyê li Efrînê dike; dema penaberkirina şêniyên Efrînê ji ser milk û warên wan û bicihkirina şêniyên herêmên Sûriyeyê yê hundirîn mîna Xûta û Idlibê li şûna wan; ev yek dihêle ku dîmografiya Efrînê ber bi guherînê ve biçe.

- **Penaberya derve:**

Dibin du cure:

- Penaberiya ku ji welat ber bi dewletên din ve mîna penaberiya ku ji bakur û rojhilatê Sûriyeyê ber bi dewletên Ewropayê ve, bi taybet penaberiya ciwanan ber bi Almanya û Swêdê ve.
- Penaberiya ji rojava û bakurê Sûriyeyê ve, ji welatên derdor re mîna penaberiya ji herêma bakur û rojhilatê Sûriyeyê ber bi Îraqê ve, ji ber şerê Da`îşê.

- ◆ **Encamên penaberiye**

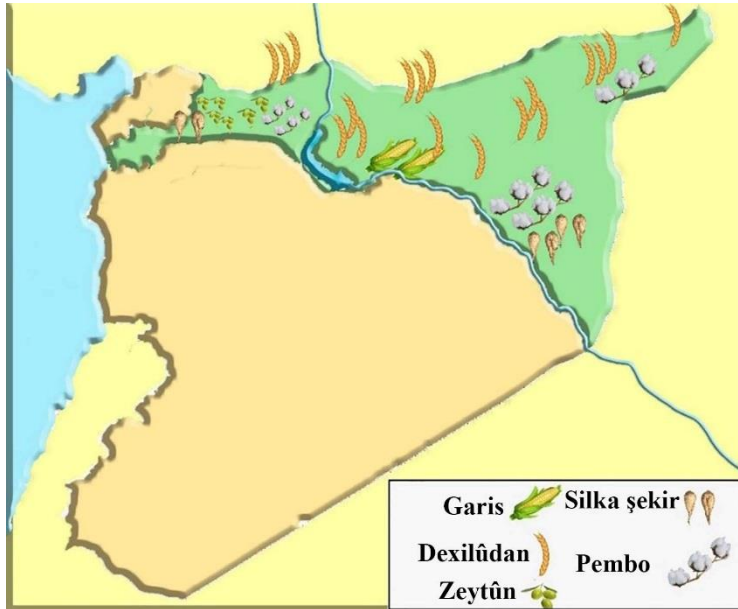
- Guhertina demografî di herêmên ku şênîyên wê neştêcihên resen in.
- guhertina zayendî, cihê ku penaberî lê çêdibe, jin pir dibin û cihê ku penaberî diçe wê zîlam lê pir dibin.
- Berhemên çandiniyê kêr dibin.
- Destkarî kêr dibe.
- Girêdana bi xaka welat re, namîne.
- Penaber, dûrî çand û sincê xwe, dikeve.

Pirsên Nirxandinê

- 1- Şêniyên bakur û rojhilatê Sûriyeyê li ku belav dibin, binivîse.
- 2- Encamên penaberiya, binivîse.

ÇALAKIYÊN MIROVÎ LI BAKUR Û ROJHILATÊ SÛRIYÊ (ABORÎ)

◆ Çandinî li bakur û rojhilatê Sûriyeyê:

Di jiyana aboriya civaka bakur û rojhilatê Sûriyeyê de, çandinî roleke sereke dilîze; ji hêla peydakirina dixilûdan û bikaranîna berhemên wê, di pêşesaziyê de.

Hin bingehên ku çandinî li bakur û rojhilatê Sûriyeyê, xwe li ser digire:

- Avhewayaya curbicur.
- Berhemên curbicur.
- Xaka berhemdar.
- Di çandiniyê de, pisporiya şênîyên wê
- Piraniya erdên wê, deştên rast û fireh in.

♦ Girîngtirîn berhemên çandiniyê li bakur û rojhilatê Sûriyeyê:

- **Dexilûdan:** Li Sûriyeyê, piraniya rûberên çandiniyê, li bakur û rojhilatê Sûriyeyê, cih digrin û piraniya wan bejî tîn çandin û girêdayî baranê ne; ji ber vê yekê cudahiya berhemên wan ji salakê heta saleke din heye,
- **Genim:** Yek ji berhemên çandiniyê yên sereke ye. Ew avî û bejî tê çandin û bêtirî nîvê xaka çandiniyê digire. Li hemû herêmên bakur û rojhilatê Sûriyeyê tê çandin û bi taybetî li herêmên Qamişlo, Heskê û Reqayê. Cureyên genimê wan ji cureyên hezkirî ji derfirotinê re ne.
- **Ceh:** Ji hêla rûberên çandiniyê ve piştî genim tê, bi piranî bejî ye. Li herêmên ku baran û berhemdariya xaka wan kêm e, tê çandin.
- **Garis:** Berhemeke havînî û avî ye û bi piranî li herêma Reqayê, tê çandin. Ji ber kêmbuhaya berhemên çandiniya wê, bi paş de vegerya û li hemberî berhemên din kêm bû. Pêwîstiya herêmê bêhtir bi berhemên dexilûdanê, heye.

- **Baqildan:** Ji ber dewlemendiya wê bi birotînên şînatîyî, ji bo tîmara mirovan, ji berhemên herî girîng e. Di kok û rehên wê de, girêkên azotê hene yê ku asta berhemdariya xakê bilind dîkin.
Girîgtrîn berhemên baqildankan ev in:
 - **Nîsk:** Li hemû deverên bakur û rojhilatê Sûriyeyê tê çandin, bi taybet li Amûdê, Heskê û Şehbayê.
 - **Nok:** Piranî li herêma Dêrikê bi rûberên berfireh, tê çandin.
 - **Fûl:** Di werzê zivistanê de, bi rûberên teng tê çandin. Piranî li herêma Cizîrê tê çandin.
Berhemên baqildankan, têra mezaxtina herêmê dîkin.
- **Sebze:** Piraniya vê cureyê bi rengê avî, tê çandin. Ji ber ku berhemên wê nerm in; nikarin demeke dirêj bê mezaxtin bimînin, ew li gund û derdora bajaran tê çandin (divê zû bighêje bazaran an jî amûrên veguhestinê mîna sarincan peyda bibin). Sebzeyên ku li bakur û rojhilatê Sûriyeyê tê çandin: bacan, xiyar, pîvaz, xirtik, bamî, lehane, beqdûnis, şebeş û talik in. Di dema dawî de, ev çandinî ji hêla rûber û cureyên nû, bi pêş ket. Mînak: xiyar, bacan, îsot, xirtik di odeyên naylonkirî de tê çandin û berhemên wan di zivistanê de tê xwarin.

- **Darên mêweyan:** Bi çandiniya daran, herêma bakur û rojhilatê Sûryeyê lawaz e. Weke tê zanîn tenê herêma Efrînê bi daran dewlemend e.
- **Zeytûn:** Ji hêla xwarin û pîşesaziyê ve bisûd e. Nêzî %60 ji rûberên çandiniya daran, zeytûn in û piranî li herêma Efrînê tên çandin.

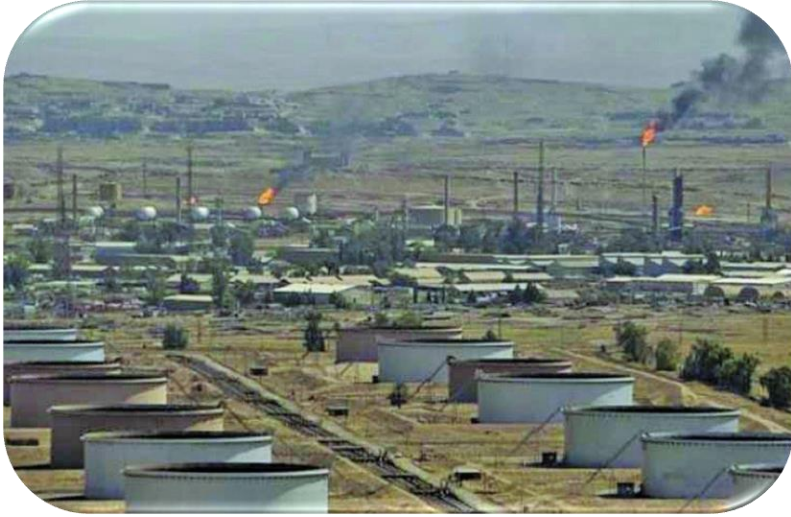

- **Mêwe:** Li herêma Cizîrê, di rûberên belav de, tên çandin. Piraniya çandiniya wan, li Efrînê ye.
- Hin cureyên din jî yên darên mêweyan hene. Mînak: hinar, gûz, hirmî, hejîr, lê ew têra mezaxtinê nakin.
- **Berhemên pîşesaziyê:** Ev berhem di pîşesaziyê de tên bikaranîn û sûd ji wan tê girtin:
 - **Pembo:** Di pîşesaziyê de, yek ji berhemên bingehîn e. Ew berhemeke avî ye û di werzê havînê tê çandin. Pêwîstiya wî bi germahî, ava pir û xaka berhemdar heye. Her wiha di rêya veçirandin, rêsandin û tevnandinê, pembo tevî pîşesaziyê dibe (ta, cil û berg) û sûd jê tê girtin. Her wiha sûd ji tovê wî tê girtin; ew dibe donê pembo û bermahiyên wî dibin êmê lawiran. Lê di demên dawî de, çandiniya pembo bi paş de vegriyaye. Piraniya berhemên wî ji Serê Kaniyê Dirbêsiyê Amûdê û Reqayê tên.

- **Silka şeker:** Di çandiniyê de yek ji berhemên herî girîng e. Ew li bakur û rojhilatê Sûriyeyê, di derxistina şeker de, berhema yekem e. Her wiha, ew di çêkirina hevîrtirşê de (hevîrtirş di çêkirina nan de hêmanekî sereke ye) tê bikaranîn. Herêmên ku lê tê çandin Reqa û Dêra Zorê ye.

◆ Çalakiyên mirovan li bakur û rojhilatê Sûriyeyê (pîşesazî)

• **Girîngiya pîşesaziyê:**

Pîşesazî, di pêşketina aboriyê û civakê de, roleke sereke dilîze. Berhemên wê, dihêle asta jiyana bilind bibe, derfetên kar peyda bibin û bandorên erênî li çalakiyên aboriyê bibin. Mînak: çandinî, bazirganî, veghestin û dahatiyên pîşesaziyê dikevin nava hilbirîn û bûdceya niştimanî û nirxê wê bilind dikin.

Rabûnanên pîşesaziyê: Rabûnanên ku li bakur û rojhilatê Sûriyeyê peyda dibin, dibin du cure:

- **Rabûnanên xwezayî:** Heyberên xam, mîna heyberên çandiniyê (pembo, silka şeker, zeytûn) û jêderên enerjîyê (petrol, gaza xwezayî û elektrîk) li herêmê peyda dibin.
- **Rabûnanên mirovî:** Mîna peydabûna karkeran, sermiyan, bazarên mezaxtinê û pîlanên ku Rêveberiya Xweser ji bo pêşxistina herêmê standine mîna: rêgirtina li ber malgirtinê û pêşxistina enerjîya mirovî ji bo pêşxistina aboriyê.

Aboriya bakur û rojhilatê Sûriyeyê, xwe li ser vî bingehî, ava dike:

- **Aboriya komînal:**

Ev aborî, bi derketin û pêşketina berhemên çandiniyê re li ser bingehê pevguherîna berheman bû û bi vî awayî civakê pêwîstiyên xwe peyda dikirin, derketiye.

Aboriya komînal, di wateya xwe ya giştî de, peydakirina pêwîstiyên darayî ji bo avakirin û pêşxistina civak û saziyên pê ve girêdayî ne. Ew dûrî malgirtina bazar û bazirganan , xwe li ser parvekirina berheman bi rêya saziyên pêvegirêdayî, li tevayî civakê, ava dike.

Çandinî di aboriya bakur û rojhilatê Sûriyeyê de, ji hêla ewlehiya çandiniyê ve, roleke sereke dilîze û di pêşketina pêşesaziyê de ji hêmanên sereke ye. Ji bo ku herêma bakur û rojhilatê Sûriyeyê xwe bighîne xwemalîbûnê, dest bi avakirin û vekirina navendên lêkolînan, kiriye. Armanc jê, avakirina laşekî aboriyî yê saxlim e ku karibe berhemên bakur û rojhilatê Sûriyeyê bixe xizmeta civakê.

- 1- Çandinî li bakur û rojhilatê Sûriyeyê xwe li ser çi, digire?
- 2- Li ser dixilûdana li bakur û rojhilatê Sûriyeyê, binivîse.
- 3- Aboriya bakur û rojhilatê Sûriyeyê xwe li ser çi bingehî, ava dike?
- 4- Li ser girîngiya pîşesaziyê ya li bakur û rojhilatê Sûriyeyê, binivîse.

BEŞA PÊNCEM

ARMANCÊN BEŞÊ

Wê xwendekar di dawiya vê beşê de, fêrî:

Hin herêmên bakur û rojhilatê Sûiyeyê, bibe:

- 1- Herêma Efrînê .
- 2- Herêma Kobanê.
- 3- Herêma Qamişloyê.
- 4- Navçeya Amûdê.

EFRÎN

◆ **Cih:**

Li rojavayê Kurdistanê; li bakur û rojavayê Sûriyeyê cih digire.

◆ **Dirêjbûn:**

Li ser giroverên panayiyê $36^{\circ} 30' 36''$ bakurê Nîvqatbirê û xêzên dirêjahiyê $36^{\circ} 52' 04''$ rojhilatê Girînêtşê, cih digire. Herêma Efrînê di navbera Deşta Ezazê ji rojhlat û Deşta Umiqê ji rojava de ye. Bi giştî herêm çiyayî ye. Bilindahiya wê ji 700 – 1250 m ji asta deryayê ye û lûtkeya herî bilind,

Çiyayê Mezin yê bilindahiya wî 1269 m ew jî beşeke ji rêzeçiyayên Torosê ye.

Panahiya herêmê: Ji rojhilat ber bi rojava ve 55 k.m ye.

Dirêjahiya herêmê: Ji bakur ber bi başûr ve 75 k.m ye.

◆ **Rûber:**

Rûbera herêmê nêzî 3.850 k.m² e.

◆ **Rûerd:**

Rûerda herêma Efrînê curbicur e; ji çiya, deşt, newal... pêk tê.

Çemê Efrînê yê ku di herêmê re derbas dibe, dirêjahiya wî 85k.m ye.

◆ **Avhewa:**

Ji ber bilindbûn û nêzîkbûna herêma Efrînê ji Deryaya Spî re , bandora avhewaya Deryaya Spî li ser herêma Efrînê heye. Herêm, di havînan de hênîk e û di zivistanan de, sar e. Baranên gur lê dibarin û berf li cihên bilind, dibarin.

◆ **Şînatî:**

Herêma Efrînê, bi daristana çamê û hin cureyên şînatiyên demsalî (tolik, zehtera bejî) dewlemend e.

Xaka wê sor û berhemdar e.

Xaka wê sor e ji ber ku oksîda hesin tê de pir e û ji çandiniya daran re, guncaw e.

Hejmara şênîyên herêma Efrînê li gorî jêhêlanîna 2015'an, nêzî 600.000 mirovî ne, bêtirî 60.000 mirovî li bajarê Efrînê dijîn. Herêma Efrînê ji 7 navçeyan (Şeran, Şêxelhedîd , Cindêris, Raco, Bilbil, Mabetlî û Efrînê) pêk tê. Her wiha ji 366 gundan jî, pêk tê.

◆ **Çalakiyên aboriyê:**

- Piraniya şênîyên herêmê bi çandiniyê û karên girêdayî çandiniyê, mijûl dibin. Çandiniya darên mêweyan mîna: darên, hinar, hejîr, tirî û zeytûnan çandiniyeke bingehîn e.

- Li herêmê nêzî 15.000.000 dar hene.
- Pîşesaziyên mîna derxistina zeyta zeytûnan û çêkirina sabûnê, girêdayî çandiniyê ne.

♦ **Geştyarî:**

Rabûnanên geştyariyê mîna xwezaya xweşik, daristan, çem, kanî, newal, cihên dîrokî (Eyndara, Mabata, Nebî Horo û Meydankê) li herêmê hene. Ji ber ku şeniyên herêma Efrînê kurd in, di milê avakirina kargehan, avakurina deverên alîkar bi geştyariyê re, mîna otêl, xwaringeh û hwd tu guhdan ji hêla dewleta Sûriyeyê lê nedihat kirin.

Di 18.3. 2018'an de, hêzên terorîst bi tevlîbûna Tirkiyeyê bi çekên herî pêşketî û bi alîkariya belafiran, piştî berxwedaniya 58 rojan, derbasî nava xaka Efrînê bûn. Di encamê de, Tirkiye û çeteyên pê ve girêdayî, hemû mal û milkên şeniyan talan kirin û dîmoxrafiya Efrînê guhertin û xwezaya wê wêran kirin.

KOBANÊ

Kobanê bajarekî kurdan e, li rojavayê Kurdistanê û li hemberî bajarê Sirûcê ye. Kobanê nezîkî 160 km bakurî rojhelatê Helebê ye û li rojhilatê Çemê Feratê, cih digire (di navbera wê û Çemê Feratê de 30 km heye). Piraniya şêniyên Kobanê li ser çandiniyê, dijîn û bi xebat û çêkirina xerazan, pîr navdar in.

Şêniyên Kobanê û gundên wê, bi tevahî kurd in. Her wiha hin malbatên ermen lê hebûn, lê hêdî hêdî bar kirin Helebê yan jî koçberî welatên derveyî bûn. Piraniya xelkên gundên Kobanê, bi çandiniyê ve mijûl dibin. Di van salên dawî de, li Kobanê pîşesazî jî bi pêş ket.

♦ Erdnîgarî:

Firehbûna erdê Kobanê $3,023 \text{ km}^2$ e. Hejmara şêniyên wê, li gorî serjmaraya dewletê, di sala 2000'î de, 204.653 kes in. Li

rojawayê bajarê Kobanê (30 km) Çemê Feratê, derbas dibe. Kobanê, nêzî 80 km dûrî bajarê Rihayê ye.

Kobanê, 150 km dûrî navenda bajarê Helebê ye. Li bakurê wê, herêma Êrfa, li başûrê wê bajarokê Sîrrînê û li başûrê rojhilatê wê, bajarê Reqayê heye. Li aliyê rojhilat, bajarokê herî nêzîk, Girê Spî ye.

Gundên li aliyê rojhilat heta gundê Tilêcbê, wek gundên Dešta Pîrsûsê, tên nasîn. Li başûrê bajêr, Girê Miştenûrê heye û ger mirov ji wir ber bi başûr ve biçê, erd bi pîranî qeracî ye. Di roja me ya îro de av li Kobanê, bi taybetî di salên bêyî berf û kêmbaran, kêmbûye.

Cihên Dîrokî:

Li hin gundên herêma Kobanê, bermahiyên dîrokî yêr kevînar, hatine dîtin. Lê bi pîranî, ji wan cihan hatine rakirin û li muzexaneyên bajarên mezin, mîna Helebê, hatine bi cih kirin û yêr din jî hatine dizîn û wînda bûne. Weke nimûne, li Şêranê, du peykerên şêrên ji kevîrê reş hebûn, lê ji wir hatine birin û li Reqayê, hatine bicihkirin. Li ser Girê Miştenûrê şikeftên dîrokî hebûn, lê hînek ji wan hilweşîyan an tijî xwelî bûne. Demekê li Kobanê dêrên ermenan jî hebûn. Mînak; Dêra Mezin(li nêzîkî dibîstana ermenan a li başûrê navenda bajêr bû) û du dêrayên biçûktir jî hebûn, lê bi mişextkirina ermenan re, dêrên wan jî neman. Destpêka sedsala 21'ê li Kobanê ji bilî 2-3 kesên ermen, nemabûn.

QAMIŞLO

Qamişlo, bajarekî rojavayê Kurdistanê ye.

Şêniyên wê nêzî 500.000 ne û ji wan 70 % kurd in. Her wiha dûrî bajêr (6 km) balafirgehek heye.

Qamişlo dikeve navbera bajarên Serê Kaniyê (120 km li rojava), Dêrik (100 km li rojhilat) û Hesekê (85 km li başûrê rojava). Her wiha ew 30 km dûrî Amûdê ye, ji Dirbêsiyê 60 km li rojava, ji Tirbespiyê 30 km û ji Rimêlanê 60 km (li Rojhilatê) dûr e.

Rewşa Hewayê

Bandora avhewayê Deryaya Spî li Qamişloyê heye; havînan germ û zuha ye, zivistanan sar û bibaran e û buharan carnan baran dibare. Di havînan de, li herêma Qamişloyê, dibe ku germahî di meha Tîrmehê de, bibe 41°C , di zivistanan de (meha rêbendanê) pileya germayê bibe 2°C û carnan ji 0°C kêmtir bibe.

AMÛDÊ

Navê Amûdê, di pirtûka (Neşwetelmedam) derbas dibe. Ev pirtûk a nivîskar Mehmûd Elalûsî ye. Di sala 1275'an a koçî de, Mehmûd Elalûsî, serdana Amûdê kiribû. Dibêje ku li Amûdê 70 mal û mizgeftê, hebûn. Ev dide xuyakirin ku Amûdê, berî vê dîrokê, ava bûye.

Amûdê ji herêm, naveçe û bajrên ku li derdrora wê cih digirin, kevnartir e. Girên ku li Amûdê û derdora wê hene, vî tiştî tekez dikin. Mînak: Girê Darê (dûrî Amûdê 3km) Girê Mozan (Orkêş, peytexta Hûriyan a ku dîroka wê vedigere 3000 sal B.Z) Çaxir Bazar, Girê Şermola...

◆ Erdnîgarî

- **Cih:** Li rojavayê Kurdistanê ye.
- **Tixûb:** li rojhilatê wê, Qamişlo, li rojavayê wê Dirbêsiyê, li başûrê wê Heskê û li bakurê wê Deşta Mêrdînê, cih digirin.

- **Rûber:** Rûbera wê, 3.248 km^2 e.
- **Dirêjahî:** Ji giroverên panayiyê $36^\circ 48' 56'' - 37^\circ 7' 56''$ bakurê Xêza Nîvqatbirê û ji xêzên dirêjahiyê $40^\circ - 41^\circ$ rojhilatê Girînêşê ye.
- **Avhewa:** Amûdê di bin bandora avhewaya Deryaya Spî ya nîvzuha de ye; havînan germ û zuha ye û zivistanan, sar û bişilî ye.
- **Rûerd:** Rûerda Amûdê bi giştî deşt e. Ev deşt, berdewamiya Deşta Mêrdînê ye. Nişîvbûna deştê, ji bakur ber bi başûr ve ye; xwarbûn û nişîvbûneke sivik e. Çemê Darê û hin coyên girêdayî wê, dewsa xwe kolane û ber bi başûr ve diçin.
- **Xak:** Bi giştî li navçeya Amûdê, xaka qehweyî belav e. Ev xak berhemdar û ji hemû cureyên çandiniyê re, bikêrhatî ye.
- **AV:** Piraniya ava wê binerd e. Her wiha hin rûbar di Amûdê re, derbas dibin. Mînak: Çemê Darê yê ku berê ava wê diherikî, lê niha zuha bûye.
- **Şênî:** Piraniya şênîyên Amûdê û gundawarên wê, kurd in. Her wiha, hin pêkhatyên din jî lê dijîn. Mînak: ereb, suryan û ermen.
- **Çandinî:** Ji ber ku rabûnanên çandiniyê li navçeya Amûdê hene, çandinî ji şênîyên wê re, karekî bingehîn e. Mînak: rûberên berfireh û berhemdar, hêza karkerî, peydabûna avê û bi taybet a binerd, avhewaya guncaw ya bikêrhatî ji çandiniya dexilûdan, pempo, sebze, baqildank ...

Lêkolîn

Li ser bajarên bakur û rojhilatê Sûriyeyê, lêkolîn bike.

BELAVKIRINA WANEYAN LI SER SALA XWENDINÊ

HEFTÎ MEH	HEFTIYA YEKEM	HEFTIYA DUYEM	HEFTIYA SÊYEM	HEFTIYA ÇAREM
REZBER			Qirêjiya Qerebalixî	Pirsgirêkên jîngehî (biyabanîbûn)
COTMEH	Pirsgirêkên Şêniyî	Pirsgirêkên Şêniyî	Kurdistan	Rûerda Kurdistanê
MIJDAR	Rûerda Kurdistanê	Avhewayaya Kurdistanê	Ava Kurdistanê	Ava Kurdistanê
BERFANBAR	Şînatiyên Xwezayî û Lawirên Kovî	Erdnîgariya Mirovî	Erdnîgariya Mirovî	Sûriye
RÊBENDAN	Avhewayaya Sûriyeyê	Nirxandin	Bêhinvedan	Bêhinvedan
REŞEMEH	Avhewayaya Sûriyeyê	Şênî	Pîşesazî û Gerîn	Herêma Bakur û Rojhilatê Sûriyeyê
AVDAR	Avhewa û Herêmên Avhewayî	Çem û Golên Bakur û Rojhilatê Sûriyeyê	Şênî li Bakur û Rojhilatê Sûriyeyê	Çalakiyên Mirovî li Bakur û Rojhilatê Sûriyeyê (Aborî)
COTAN	Efrîn	Kobanê	Qamişlo	Amûdê
GULAN	Lêkoîn	Nirxandin		